

ВСТУП

Актуальність теми. Взявши курс на розбудову правової держави, Україна визнала людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю, а одним з найбільш пріоритетних напрямків своєї діяльності – дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина.

Важливим об'єктом соціально-правового захисту у правовій державі являється сім'я, як особливий соціальний інститут, що відіграє велику роль у вихованні і формуванні кожної людини і громадянина в Україні та суспільства в цілому.

Одним із порушень законних прав, інтересів і свобод людини і громадянина, що останнім часом, викликає занепокоєння з боку суспільства і держави є вчинення насильства у сім'ї, яке здійснює деструктивний вплив на родину та підриває стабільне функціонування останньої як «основного осередку суспільства». В Україні ця проблематика, тривалий час замовчувалася. Найперше це обумовлено ідеологічними засадами радянського періоду, згодом – культурологічними особливостями, ментальністю значної частини українського суспільства, коли назагал вважалося, що сфера статевого спілкування не може бути надбанням публічності. Тимчасом пережите людиною домашнє насильство негативно позначається на її подальшій соціалізації. Людина, яка зазнала домашнього насильства, згодом може виявляти жорстокість, агресивність, імпульсивність, вдаватися до само руйнівної поведінки тощо.

Сім'я як важливий суспільно-правовий інститут потребує уваги держави та необхідної охорони різними галузями права: міжнародного, цивільного, сімейного, адміністративного тощо. Однак, важливе місце у забезпеченні захисту прав і свобод людини і громадянина посідає інститут кримінально-правового регулювання протидії насильству в сім'ї.

Незважаючи на те, що окремі аспекти імплементації міжнародних стандартів криміналізації сімейного насильства були предметом дослідження деяких учених-процесуалістів, в Україні немає монографічних робіт, присвячених проблемі криміналізації діянь у сфері домашнього насильства. Реформа у цій сфері досі триває, а це в свою чергу зумовлює необхідність нового осмислення вже досліджених проблем.

Теоретичне підґрунтя дипломної роботи базується на наукових працях і дослідженнях із філософії права, соціології, загальної теорії держави і права, конституційного права, теорії процесуального права. Зокрема, розробка власного бачення шляхів криміналізації діянь у сфері домашнього насильства ґрунтується на вивченні праць сучасних вітчизняних учених та викладачів, зокрема, Гурковська К. А., Волощук А. М., Бабенко О. Е., Бабенко А. М., Каминская Н. Л., Галай А. О., Гречанюк С. К., Шамрук Н. Б., Волощук А. М., Закалюк А. П., Левченко К. Б., Гальцова В. В., Лепіхіна О. І., Бусол О. Ю., Костенко О. М., Дудоров О. О., Хавронюк М. І., Капліна Г. А., Татаренко Г. В.

Нормативну базу даної наукової роботи складають: положення міжнародно-правових актів Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (2011 р.), Декларація ООН про викорінення насильства проти жінок (1993 р.); норми Конституції й законодавства України та зарубіжних держав, що стосуються запобігання домашньому насильству.

Мета й завдання дослідження. Метою дипломної роботи є комплексне теоретичне розроблення кримінологічних засад запобігання домашнього насильства, механізму їх забезпечення та проведення комплексного та системного аналізу проблеми реалізації міжнародно-правових норм у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у правозастосовній практиці України, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, що мають значення для вдосконалення відповідної юридичної практики в Україні. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішити такі завдання:

1) з'ясувати історичні аспекти розвитку законодавства щодо попередження домашнього насильства у кримінологічній теорії;

2) розглянути сучасну систему законодавства України з попередження домашнього насильства, з визначенням його найістотніших видів та форм;

3) проаналізувати особливості судової практики у кримінальних справах пов'язаних з вчиненням різних форм насильства в сім'ї;

4) розглянути законодавчі новації та концепції криміналізації сімейного насильства у національне законодавство;

5) проаналізувати обсяг міжнародних стандартів, та практик у сфері запобігання домашньому насильству;

6) сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства у сфері домашнього насильства.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку з учиненням домашнього насильства, а також норми чинного законодавства, що визначають організаційно-правові гарантії забезпечення захисту від домашнього насильства.

Предметом дослідження є зміст та правова природа щодо запобігання домашньому насильству в Україні.

Методологічна основа дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів, а саме:

1) історико-правовий та порівняльно-правовий для визначення стану дослідження проблеми домашнього насильства;

2) формально-юридичний метод використовувався для аналізу норм національного законодавства та положень міжнародно-правових актів, щодо кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства;

3) порівняльно-правовий метод використано в процесі аналізу міжнародного та національного правового регулювання;

4) емпіричний метод був використаний для з'ясування проблемних питань юридичної практики щодо запобігання домашньому насильству;

5) пізнавальний метод був задіяний з метою встановлення особливостей форм проявів домашнього насильства.

Практичне й теоретичне значення одержаних результатів.

Положення та висновки дипломної роботи можуть бути підґрунтям для можливості використання висновків роботи у науково-дослідницькій діяльності – для подальшого розроблення проблематики протидії домашньому насильству; правотворчості – із метою вдосконалення організаційно-правових засад запобігання домашньому насильству; правозастосуванні – у рамках вдосконалення планування та реалізації заходів запобігання злочинним проявам домашнього насильства; навчальному процесі – під час вивчення навчальної дисципліни «Кримінальне право» та дотичних до неї спецкурсів, підготовки навчально-методичних комплексів, мультимедійного забезпечення тощо.

Апробація результатів дослідження. Достовірність наукових та практичних результатів магістерської роботи обумовлена вибором об'єкта, предмета та методів дослідження, а також використання відповідної джерельної бази при виконанні роботи. Основні результати дослідження обговорювалися та були оприлюднені у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Конституційно-правові засади адміністративної реформи в Україні», яка відбулася у жовтні 2019 р. у м. Сєвєродонецьк.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Генеза законодавства щодо попередження та покарання діянь, пов'язаних з застосуванням насильства в сім'ї

Тривалий час проблема насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання в сімейні стосунки з боку держави та суспільства вважалося грубим порушенням таємниці приватного життя й категорично не припускалося. Таке становище призвело до певного свавілля у сфері сімейних відносин та перетворення їх на сферу латентних правопорушень, які залишалися поза увагою компетентних органів державної влади.

Проведення реформ в Україні відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» потребує насамперед змін у правосвідомості громадян. В Копенгагенських критеріях членства в Європейському союзі серед політичних критеріїв виділяють верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин. Зазначені критерії передбачають формування нового стилю мислення, розвиток правосвідомості, правового виховання, культури з реалізацією принципів аксіології права та формуванням загального блага в поєднанні з інтересами держави, особи, суспільства.

Такий підхід включає розвиток демократичних засад в різних сферах суспільних відносин, до складу яких входять і сімейні, побутові відносини. Розвиток гармонійних відносин в сім'ї, побуті передбачає проведення комплексу заходів щодо попередження, протидії домашнього, зокрема, психологічного насильства. Адже основою правової держави має бути суспільство, вільне від поневірянь, соціальної незахищеності, авторитарності, тоталітарності, насильства.

Гендерне насильство має глибоке історичне коріння як в Україні, так і в зарубіжжі. Воно бере свій початок із давніх-давен, відтоді як почало існувати людство на Землі. Різноманіття його форм негативно віддзеркалилося на процесах життєдіяльності, що значною мірою вплинуло на дискримінаційне становище жінок у суспільстві та в сім'ї [1, с. 27].

Домашнє насильство – це будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність) чи погроза застосування такого діяння (дії або бездіяльності) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру одного члена родини чи домашнього господарства відносно до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена родини чи домашнього господарства як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам [2, с. 11].

Щодо причин виникнення насильства в сім'ї, то гендерна нерівність і прояви дискримінації за ознакою статі, тобто необґрунтоване надання певних переваг чи, навпаки, утискання прав слабшого, сягають у далеке минуле. Насильство на сімейно-побутовому ґрунті протягом тривалого часу в багатьох країнах не вважалося правопорушенням, його розглядали як форму належної поведінки. Аналіз нормативних джерел різних епох і держав виразно свідчить про те, що сімейне насильство обумовлено особливостями традицій, національних цінностей, релігії та культури різних країн.

І в Україні, і за кордоном держава або санкціонувала застосування насильства в сім'ї чи інших сферах життєдіяльності людини, або просто не заперечувала проти звичаїв та традицій, що встановилися в цій сфері [3, с. 10].

Перші спроби врегулювати сімейні відносини на законодавчому рівні, як свідчать історичні пам'ятки, було зроблено ще в XVIII ст. до н.е., у період правління Хаммурапі, царя Вавилону. У законах царя Хаммурапі було приділено багато уваги сімейним відносинам – як майнового, так і немайнового характеру, а також захисту деяких прав дітей. Так, аналіз окремих положень цих законів дає змогу стверджувати, що вони захищали

інтереси сім'ї та встановлювали рівні права подружжя щодо майна і гідних умов сімейного життя, а також передбачали чітко визначені підстави для розлучення, що з боку чоловіка, що жінки. Водночас законами царя Хаммурапі передбачено було й можливість віддати жінку або дитину в боргову кабалу на певний термін в разі неможливості повернути борг [4, с. 76]. Таке положення пояснювалося особливостями суспільного ладу того часу – рабовласницького.

Державне регулювання сімейних відносин у європейських країнах в період свого становлення здійснювалося за допомогою канонічного права, що було обумовлено особливим положенням католицької церкви та значним її впливом на всі сторони суспільного життя й управління державою. Проте з XV–XVII ст. у Великій Британії, Франції та Німеччині королівська влада відійшла від церковних догматів щодо регулювання шлюбу, і його стали розглядати не лише як релігійний обряд, а й як акт громадянського стану. Одночасно відносини подружжя (повна влада чоловіка, безумовне підкорення йому дружини тощо), котрі регулювалися канонічним правом, не мали принципових відмінностей від наведених нами особливостей прав кожного з подружжя – нерівності особистих і майнових прав, залежного положення жінки та ін. Окремі положення вищевказаного дають підстави для твердження про наявність спільних чинників – нерівності у правах чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями традицій, культури та релігії, патріархального ладу суспільного життя [5, с. 173].

Чимало держав наділяли чоловіка широкими особистими повноваженнями стосовно до інших членів сім'ї. Так, наприклад, у лондонській поліції на початку століття рахувались із таким правилом: «Чоловік сварливої дружини має право побити її вдома, за умови, що палиця, яку він використовує, не буде грубішою за великий палець його руки». В Америці у 1924 році в деяких штатах закон офіційно звільнив чоловіків від відповідальності за навмисне фізичне покарання дружини у випадках «крайньої необхідності». В Україні тривалий час чоловіка, який побив

дружину, картали, який вбив благовірну – засуджували, а дружину, яка вбила чоловіка, живцем закопували в землю. Лише в 70-ті роки ХХ століття проблема насильства в сім'ї стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим на Заході. В Радянському Союзі насильства в сім'ї офіційно «не існувало». Як правило, вивчення цього феномену зводилось тільки до розгляду фізичного насилля відповідно до статей Кримінального кодексу. По-перше, «виносити сміття з хати» було негоже. Якщо тебе б'є чоловік – сама винна. А якщо і не винна – терпи, така жіноча доля. По-друге, навіть ті жінки, які все ж наважились подати заяву в міліцію, повертались додому ні з чим – заяву відмовлялися приймати [6, с. 74].

Така ситуація, на мій погляд, склалася внаслідок розподілу побутових ролей або суспільних обов'язків стосовно збереження популяції того чи іншого племені. Як свідчить історія розвитку суспільства і власності, під час зміни матриархату патріархатом жінка втратила свою чільну роль і поступово з привілейованого члена суспільства стала річчю, на яку поширювалося право приватної власності сильного. Еволюційні й революційні етапи становлення громадянського суспільства, гуманізація суспільної моралі призвели до дисгармонії такого поділу гендерних ролей. Розвиток концепції природного права спричинив становлення принципу рівності всіх членів суспільства незалежно від раси, статі й соціального стану [7, с. 148].

Друга половина ХХ сторіччя ознаменувалася підвищеною увагою до розвитку й дотримання прав людини, внаслідок цього науки соціального циклу стали глибше вивчати проблеми, пов'язані з порушенням прав людини, й пропонувати їх вирішення.

Домашнє насильство поширене по всьому світу, в різних культурах і не залежить від рівня матеріального достатку сім'ї. При цьому індикатори нижчого соціально-економічного статусу (такі як безробіття та низький дохід) є факторами ризику вищих рівнів домашнього насильства [8, с. 231].

Домашнє насильство має глибокі корені застарілого гніту, що засноване на міжстатевому, економічному або фізичному домінуванні в сімейних

стосунках. Таке насильство вчинюється з протиправним наміром завдати прямого чи непрямого впливу на поведінку залежного члена сім'ї та пов'язане із завданням матеріальної чи моральної шкоди. У міжнародних правових актах можна знайти основні терміни щодо домашнього насильства. Наприклад, у ст. 1 Декларації ООН про викоренення насильства проти жінок (від 20.12.1993 р.) [9, ст. 1] вказано: “насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя”. Ст. 2 зазначеної Декларації визначає види та випадки насильства проти жінок:

1) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в сім'ї, включно нанесення побоїв, статевий примус дівчат у сім'ї, насильство пов'язане з приданим, зґвалтування дружини чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що спричиняють збитки жінкам, лікарське насильство та насильство пов'язане з експлуатацією;

2) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в суспільстві в цілому, включно зґвалтування, статевий примус, статеве домагання та залякування на роботі, у навчальних закладах та в інших місцях, торгівлю жінками і примус до проституції;

3) фізичне, статеве та психологічне насильство з боку чи при потуранні держави.[9, ст. 2].

Більш розширене тлумачення поняття домашнього насильства та його видів можна прослідкувати у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (р.) [10]. Зокрема, у преамбулі цієї Конвенції зазначено: “визнаючи із серйозним занепокоєнням те, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства: домашньому насильству, сексуальним домаганням, зґвалтуванню, примусовому шлюбу, злочинам, учиненим в ім'я так званої “честі” та каліцтву органів, що становить тяжке порушення прав людини

стосовно жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками”. Відповідно до норм Конвенції, “домашнє насильство” – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім’ї чи в межах місця проживання, або між колишнім чи теперішнім подружжям або партнерами незалежно від того чи проживає правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні, або незалежно від того чи проживав правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні. Поряд з категорією “домашнє насильство”, є доречними і такі тотожні правової категорії як “насильство в сім’ї”, “гендерне насильство” (у значній частині випадків насильство в сім’ї стосується стосунків між статями), “сімейне насильство” тощо [11, с. 20].

Із середини 1990-х років заходи протидії насильству в сім’ї активно запроваджувались в усьому світі. Зокрема, на пострадянському просторі проблемою сімейно-побутового насильства зацікавилися з кінця 1990-х. Спеціальне законодавство щодо протидії йому було прийняте у Киргизстані, Грузії, Молдові, Україні. Цьому сприяв комплекс причин, які стимулювали суспільство до протидії насильству:

- 1) криза перебудови суспільних відносин у 90-ті роки та зростання злочинності на ґрунті сімейних відносин;
- 2) ратифікація ключових міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини та Декларація про викорінення насильства проти жінок);
- 3) розширення інформаційних зв’язків у глобалізованому світі (між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками);
- 4) робота правозахисних недержавних організацій, передусім гендерного спрямування [12, с. 10–11].

Отже доходимо висновку, що такий різновид насильства являє собою складне та історично стійке явище, яке торкається приватних осіб, суспільства та держави загалом. Гендерне насильство пов’язане з існуванням гендерної асиметрії внаслідок усталених стереотипів різного ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві. Воно є найбільш поширеним у світі, але досі мало

визнаним порушенням прав людини, і насамперед прав жінок, будучи крайньою формою соціостатевої нерівності.

Дослідження засвідчують, що у тих суспільствах, де існує гендерний паритет у відношеннях, особливо у сімейному середовищі, є практично відсутнім таке явище, як гендерне насильство. На жаль, нині у більшості країн світу не досягнуто реальної рівноправності статей у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що вказує на гостроту проблеми гендерного насильства [13, с. 16].

Наразі відбуваються процеси зміни стереотипів щодо привілейованого становища чоловіків стосовно до жінок в суспільстві, зокрема в сім'ї. Однак процес зміни соціальних стереотипів займає багато часу і не завжди є достатнім для вирішення ситуації в житті окремої особистості. Тому держава повинна застосовувати усіх можливих заходів та вдаватися до засобів задля вирішення проблеми насильства в сучасній сім'ї [14, с. 10].

Виокремлення насильства в сім'ї в самостійну соціальну проблему – тільки перший крок, спрямований на її вирішення. На цьому шляху багато перепон. Це і брак чітких визначень, теоретичної бази, наукової основи; і нестача повної інформації про ступінь поширеності цього явища, його причини та умови; відсутність закону, що забезпечує захист жертв насильства в сім'ї; судова і правоохоронна практика, що не визнає проблему насильства в сім'ї; високий ступінь латентності явища: як об'єктивної, обумовленої тим, що про факти насильства в сім'ї не надходять заяви в правоохоронні органи, так і суб'єктивної, спричиненої приховуванням фактів насильства в сім'ї правоохоронними органами [15, с. 285].

Отже минуле століття характерне не лише страшними спалахами насилля. Воно назавжди посяде визначне місце в історії завдяки тому, що саме у цей час вперше отримали міжнародне визнання основні принципи дотримання прав людини. Наслідки домашнього насильства для потерпілих варіюються від фізичної інвалідизації, хронічних проблем зі здоров'ям, важких психічних порушень (депресія, синдром травми згвалтування,

наркоманія, тривожні розлади) до фінансової скрути та нездатності будувати здорові стосунки. Діти, що живуть у домівках з насильством, з раннього віку виявляють психологічні проблеми, такі як ухильність, надчутливість до загроз, неконтрольована агресія, що призводять до вторинної травматизації [16, с. 187].

Домашнє насильство виразно підпадає під порушення великої кількості міжнародно-визнаних прав людини, які держава зобов'язана відстоювати і захищати: права на життя і фізичну недоторканність, права не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження, права на однаковий захист з боку закону і свободу від дискримінації за ознакою статі та інших.

Це негативне явище надзвичайно коштує всьому суспільству як з матеріальної, так і з моральної точок зору. Наша держава продовжує перебувати в перехідному періоді, для якого характерна політична, законодавча, фінансово-економічна нестабільність. Україна визнає існування проблеми домашнього насильства, протидія якому є одним із пріоритетних напрямків державної політики.

1.2. Законодавство України з попередження насильства в сім'ї. Поняття насильства в сім'ї, його види та форми

Однією з найгостріших світових соціальних проблем є домашнє насильство. Повною мірою це стосується і України, де було прийнято спеціальну нормативно-правову базу щодо запобігання та протидії цьому явищу. Так, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року у ст. 2 закріпив, що законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству складається з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів щодо недопущення насильства [17, ст. 2].

Хоча в Конституції України про домашнє насильство прямо не згадується, але закріплюються вихідні, базові положення, на реалізацію яких спрямовані акти галузевого законодавства, а також права та свободи людини і громадянина, їх гарантії, відповідно до яких:

1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України);

2) усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України);

3) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом(ст. 24 Конституції України);

4) не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг (ч.1 ст. 24 Конституції України);

5) створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ст. 24 Конституції України);

6) шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51 Конституції України) [18, ст. 3, 21, 24, 51].

Серед міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, доцільно назвати такі:

- 1) Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 року;
- 2) Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 року;
- 3) Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року;
- 4) Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року; Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року;
- 5) Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року;
- 6) Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року.

7 січня 2018 року набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [17]. Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства, передбачив створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Домашнє насильство може мати форму, як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі).

Постраждалими визнаються особи, незалежно від того, чи проживають вони спільно зі своїми кривдниками, чи ні:

- 6) наречені;
- 7) подружжя;
- 8) колишнє подружжя;
- 9) батьки (мати, батько) і дитина/діти;
- 10) нерідні батьки та діти одного з подружжя, які не є спільними або всиновленими (пасинок/падчерка);
- 11) особи, які спільно проживають/проживали однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- 12) рідні брати і сестри;
- 13) інші родичі до двоюрідного ступеню зв'язку;
- 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають або перебували під опікою, піклуванням;
- 15) будь-які інші родичі, особи, які пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки за умов спільного проживання (діди та онуки, прадіди та правнуки).

Важливим на мою думку є визначити типи насильства в сім'ї:

- 1) між подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки);
- 2) між батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати) ;
- 3) між дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим). Досить типовою є ситуація, коли діти, які виростили в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виростили в атмосфері уседозволеності;
- 4) між дітьми в одній родині (така поведінка, як правило, виникає на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер – старші діти можуть скоювати насильство над

молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимось одним із дітей);

5) насильство між іншими членами сім'ї: між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо [19, с. 117-118].

Отже, виходячи із вищенаведеного, можна виділити такі характерні ознаки насильства в сім'ї:

1) насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї;

2) дії унеможливають ефективний самозахист. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо. Наприклад, вчитель знущується над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед всім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

3) дії порушують права і свободи особи. Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і врешті-решт отримує бажане – це насильницька дія;

4) насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком від насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства

[20, с. 16]. Ознаки домашнього насильства наведені у додатку до роботи (Додаток А).

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено низку термінів, які раніше не вживалися або мали іншу сутність. Так, законодавець закріплює чотири форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Уперше дається визначення економічного та психологічного насильства.

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є виселення з будинку (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей. Не існує єдиної формули, яка б розраховувала портрет людини, яка вчиняє чи страждає від насильства, адже постраждалою від насильства на вулиці, наприклад, може стати будь-яка людина, що опинилася не в тому місці і не в той час. Але є певні тенденції, особливо якщо ми говоримо про насильство, яке відбувається циклічно та має хронічний характер. Існує припущення, що в кожній жертві живе насильник, а кожен насильник має характеристики жертви [20, с. 17].

Іншою формою домашнього насильства є психологічне насильство, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних

захворювань, і навіть призводить до самогубства. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства. Схема видів домашнього насильства відображена в додатках («Додаток Б»).

Законом України від 6 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [21] встановлено кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства, примушування до абортів та стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи, примушування до шлюбу, невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. У новій редакції викладені злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Також у КК України з'явився новий розділ про обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.

Однією із причин, що обумовила ухвалення народними депутатами проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», стало підписання Україною 7 листопада 2011 року згаданої конвенції. Крім цього, європейський досвід подолання домашнього насильства засвідчив, що криміналізація останнього є вкрай важливим у демократичній правовій незалежній державі.

А.П. Закалюк відзначає, що кримінологічний аналіз стану злочинності полягає у дослідженні процесів і явищ, які входять до предмета кримінології і характеризують злочинність або певним чином впливають на неї [22, с. 57]. З огляду на це до предмета кримінологічного аналізу стану злочинності взагалі та домашнього насильства зокрема належить:

- 1) злочинність, її стан, рівень, структура, динаміка та географія поширеності;

2) характеристика окремих видів злочинів, виділення за певними кримінально-правовими та кримінологічними ознаками;

3) особа злочинця;

4) жертви злочинних посягань, їх характеристика за соціально-демографічними та кримінологічними ознаками;

5) причини та умови економічного, соціального, демографічного, політико-правового, соціально-психологічного характеру, що зумовлюють вчинення злочину;

б) прогноз злочинності в цілому та окремих видів злочинів [23, с. 14–15].

В Україні діють також інші законодавчі акти щодо недопущення насильства.

Зокрема, це закони: «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Законодавець у ст. 12 закону України «Про охорону дитинства» вказує, що виховання в сім'ї є найголовнішим, основним для розвитку дитини, для формування її особистості. Батьки несуть однакову відповідальність за виховання, розвиток, навчання дитини. Батьки, а також особи, які їх замінюють, уповноважені та зобов'язані виховувати дитину, турбуватись і дбати за стан її здоров'я, створювати умови для її фізичного, духовного, морального розвитку, а також розвитку її природних нахилів і здібностей, поважати права та гідність дитини, готувати її до самостійного життя і праці [24, ст. 12].

Головною метою виховання дитини є гармонічний розвиток її особистості. Неповнолітньому необхідно прививати повагу та пошану до мови, національних і культурних цінностей українського та інших народів світу. Батьки або особи, які їх замінюють, повинні здійснювати підготовку дитини до свідомого життя у майбутньому в дусі взаємодопомоги та

порозуміння, миру, милосердя, співчуття, рівноправності всіх осіб незалежно від походження, раси, майнового стану, переконань тощо, злагоди й дружності між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Питання фінансової підтримки родин із неповнолітніми регламентовані в законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», яким передбачено, що держава зобов'язується надавати допомогу самотнім матерям при народженні дитини, при усиновленні, встановленні над дитиною опіки чи піклування та у зв'язку із вагітністю та пологами. Також держава надає соціальну, в тому числі фінансову, підтримку особам, які цього потребують, та відповідно до закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Майнові й немайнові права та обов'язки між членами сім'ї, іншими родичами законодавець визначає в Цивільному та Цивільному процесуальному кодексах України. У ст. 3 Сімейного кодексу України вказано, що сім'я – первинний, основний осередок суспільства. Вона може складатися з осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають кореспондуючі права та обов'язки [25, ст. 3].

Донедавна Кримінальний кодекс України не містив спеціальної норми, яка передбачала б відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, проте містить низку розділів, що передбачають покарання за діяння особи, котра вчинила правопорушення на сімейно-побутовому ґрунті, які є злочином, а саме:

- 1) злочини проти життя та здоров'я особи (ст. 115 «Умисне вбивство»; ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання»; ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»; ст. 119 «Вбивство через необережність»; ст. 120 «Доведення до самогубства»; ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»; ст. 125

«Умисне легке тілесне ушкодження»; ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 129 «Погроза вбивством» та ін.);

2) злочини проти волі, честі та гідності особи (ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»; ст. 148 «Підміна дитини»; ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»; ст. 150 «Експлуатація дітей»; ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» та ін.);

3) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (ст. 152 «Зґвалтування»; ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом»; ст. 154 «Примушування до вступу у статевий зв'язок»; ст. 155 «Статеві зносини із особою, що не досягла статевої зрілості»; ст. 156 «Розбещення неповнолітніх» та ін.) [26, ст. 152, 153, 154, 155, 156].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) законодавець передбачив спеціальну норму, що встановлює відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. У ст. 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» вказано, що адміністративним правопорушенням є:

1) вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого;

2) невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений;

3) непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї [27, ст. 173-2].

Діяльність суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, регулюють закони:

- 1) «Про Національну поліцію»;
- 2) «Про прокуратуру»;
- 3) «Про судоустрій і статус суддів»;
- 4) «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
- 5) «Про пробацію»;
- 6) «Про основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- 7) «Про освіту»;
- 8) «Про основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- 9) «Про органи й служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;
- 10) «Про місцеві державні адміністрації»;
- 11) «Про місцеве самоврядування в Україні».

До інших нормативно-правових актів, прийнятих на виконання як законів, так і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, доцільно віднести акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств.

Серед них: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»; Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини»; постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 654 «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»; постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 655 «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»; постанова Кабінету Міністрів України від

22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 728-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року»; наказ Мінсоцполітики України, МВС України, МОН України, МОЗ України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення»; наказ Мінсоцполітики України від 1 липня 2016 року № 716 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання»; наказ МВС України від 1 серпня 2018 року № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника».

Отже підсумовуючі можемо дійти до висновку що домашнє насильство є сумною реальністю сучасного життя українського суспільства і статичні дані щодо обліку кримінальних правопорушень дозволяють побачити маленький айсберг цієї проблеми, оскільки 44% населення України зазнавали насильства в сім'ї впродовж свого життя, причому 30% зазнавали його в дитячому віці [28, с. 187]. І для боротьби із ним повинен бути розроблений чіткий механізм.

В Україні прийнята спеціальна правова база щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Крім того, Верховна Рада України так і не спромоглася ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка була укладена ще в 2011 року та

набула чинності з 1 серпня 2014 року. Стамбульська конвенція звертає увагу на питання гендерної рівності та наголошує, що обов'язком кожної демократичної європейської держави є повністю викоринити насильство у всіх його формах, а також створити систему запобігання насильству над жінками та належного покарання винних. Тому практику вдосконалення законодавства буде продовжено. Разом з тим прийняття спеціальних законодавчих актів, комплексний підхід до запобігання та протидії домашньому насильству, його криміналізація є важливим кроком у напрямі подолання цього явища.

Деякі норми законодавства щодо домашнього насильства потребують доопрацювання, створення додаткових органів та здійснення додаткових заходів для вчасного його виявлення та реагування. Однак маємо чітке розуміння, що проблема домашнього насильства більше не є проблемою окремої родини, це проблема усієї країни. Ідентифікація кожного випадку, орієнтація на потреби постраждалої особи, невідворотність покарання для кривдника та запобігання новим інцидентам домашнього насильства — наш фокус уваги.

Також особливої уваги заслуговує створення центрів матері та дитини; просвітницьких та навчальних програм для батьків, що матимуть на меті попередження насильства і жорстокого поводження з дітьми; методики діагностування і проведення опитування серед дітей, що стали жертвами насильства або були його свідками; методики оцінки потреб кожної дитини тощо.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

2.1. Кримінальна відповідальність за вчинення різних форм насильства в сім'ї: проблеми кваліфікації

Криміналізація, як правило, здійснюється за умов, коли: в суспільстві і державі відбуваються певні соціально-економічні і політичні зміни, що потребують саме кримінально-правового захисту конституційного устрою країни, її цілісності, суверенітету, законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності від суспільно-небезпечних явищ; ці явища, відображуючись у людській свідомості, знаходять відгуки у

засобах масової інформації, заявах і скаргах громадян, виявляються у процесі досудових розслідувань і судового провадження тощо.

Сам факт криміналізації домашнього насильства в Україні заслуговує позитивної оцінки. Але з точки зору відповідності такої криміналізації критеріям, що висувуються Євросоюзом, громадській сприйнятливості, ефективності виконання кримінальним законодавством функції забезпечення охорони людини, як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України), законодавчої і юридичної техніки, формулювання ст. 126-1 КК України викликає певні заперечення, що містяться у наукових публікаціях [29, с. 295].

Останнім часом у національному кримінальному законодавстві активно втілюються європейські стандарти, які мають відповідати правовому менталітету українського народу, його цінностям та правової культури. Реалізація в Україні європейських правових стандартів знаходить своє вирішення, на мою думку, не лише в реалізації європейських стандартів в цілому, а і в наближенні світових стандартів кримінального права та рівня законодавчого регулювання означених правовідносин в національне законодавство України загалом.

Значимим для кримінального законодавства України в аспекті криміналізації домашнього насильства стало набрання чинності законопроекту № 4952, який набрав чинності 11 січня 2019 року та доповнив Кримінальний кодекс України та Кримінально процесуальний кодекс України рядом положень про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству. Впровадження вказаних змін до українського законодавства ініційоване підписанням Україною Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульська конвенція).

На окрему увагу, на мою думку, заслуговують положення ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка розкриває поняття домашнього насильства як «умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього

подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [30, ст. 126-1].

Як бачимо, законодавець у зазначеній статті, для розкриття змісту домашнього насильства застосовує такі поняття, як: «фізичне насильство», «психологічне насильство» та «економічне насильство». Поняття фізичного насильства безпосередньо в КК України не передбачено, а надається у п. 17 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII (далі – Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII), а саме – «фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [31, с. 245]. Слід зазначити, що у ч. 2 ст. 3 Закону від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII розширено коло осіб, які можуть бути визнаними потерпілими від домашнього насильства. До таких осіб належать: подружжя; колишнє подружжя; наречені; особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти, а також інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання.

У доктрині кримінального права термін «фізичне насильство» також досліджується, наприклад, А.В. Наумов визначає його «як будь-який суспільно небезпечний та протиправний безпосередній вплив на життя, здоров'я, права та свободи людини» [32]. Щодо понять «психологічне насильство» та «економічне насильство», в національній кримінально-правовій доктрині дослідження практично відсутні.

Я вважаю доцільним, для того щоб розкрити поняття «психологічне насильство» слід звернутися до його предмета. Психологія – одна з наук про людину. Об'єктом її вивчення є найскладніша сфера життєдіяльності людини – психіка [33, с. 142]. Тобто «психологія» і «психіка» співвідносяться як ціле та частина. У такому розумінні «психологія» виступає загальною категорією, а «психіка» – безпосередньою.

Таким чином, визначаючи його зміст, доречно звернутися до трактування поняття «психічне насильство». У працях таких науковців, як Л.Д. Гаухманб, Г.К. Костров, А. Еренберг, Н. Стерехов та інші, виділяються спільні ознаки, що йому притаманні, які спрямовані на подолання волі потерпілої особи з протиправною метою зміни її поведінки і, як наслідок, заподіяну шкоду його правам і законним інтересам [34, с. 16]. У випадку психічного насильства воля особи може бути обмежена, але повністю не усунена.

Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що законодавець не дотримався традиційного підходу у застосуванні термінології. В цьому випадку можна було б запропонувати наступну формулу поняття, а саме «психологічне насильство» становить правову форму, яка встановлена у ст. 126–1 ККУ, а матеріальний зміст такої форми відображається саме через «психічне насильство».

Введення в кримінально-правовий обіг нових термінів, як видається, є доцільним, якщо їх значення є зрозумілі для всіх і не породжують ніяких сумнівів у певному контексті. Що стосується вищезазначеного випадку, то така плутанина термінологічної лексики між різними науками може призводити до негативної правозастосовчої практики. Було б доцільно ще до вступу в силу відповідних змін в КК, внести поправку до ст. 126–1 ККУ та змінити «психологічне» насильство на «психічне».

Третім різновидом насильницького впливу у статті зазначено економічне насилля. Останній, як видається, з точки зору законодавця замислювався з акцентом на зв'язок між насильством у сім'ї через економічну залежність потерпілих осіб. Відповідно до п. 4 ст. 1 Закону України «Про запобігання та

протидію домашньому насильству», економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [17, ст. 1].

Вищезазначений термін характеризує економічне насильство загалом як адміністративне правопорушення, так і злочин. Однак ознак економічного насильства, що є притаманним саме злочину, законодавцем надано не було.

З цього приводу досить чітко визначення надає О.М. Гумін, що економічне насильство становить умисне незаконне насильницьке позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, спричинити економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я [35, с. 285].

Все це, здатне відбити таку ознаку злочину, як його суспільну небезпечність. З урахуванням зазначеного пропоную під економічним насильством розуміти умисне, протиправне, систематичне, насильницьке діяння, яке полягає в обмеженні чи позбавленні потерпілої особи її майнових прав, які належать їй відповідно до чинного законодавства, та створює небезпеку щодо розладу здоров'я або втрати працездатності потерпілого.

Доцільно було б на рівні законодавства дати більш чітке визначення в примітці до ст. 126–1 КК України поняття «економічне насильство», так як відсутність легального терміна призводить до довільного тлумачення норми Особливої частини КК України.

При аналізі розглядуваної норми злочину не можна не звернути увагу ще й на те, що склад злочину містить таку характеристику суб'єкта як елемента складу, стан залежності потерпілого від нього. У статті 126–1 КК України зазначено: «насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої

особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», тобто законотворець виділяє окрему групу спеціальних суб'єктів злочину. В науці кримінального права з цього приводу точилася дискусія. Зокрема, В. Устименко відносить цю ознаку до суб'єкта та виділяє групу спеціальних суб'єктів, утворену на підставі їх статусу, обумовленого шлюбно-сімейними відносинами та відносинами, що складаються на підставі певної залежності [36, с. 23].

Аналізуючи зміст поняття «домашнє насильство», передбачене у ст. 126-1 КК України, слід зазначити, що воно конкурує зі змістом диспозиції ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), яка передбачає адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї, яка настає за «умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, в результаті якого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. До таких дій відносяться: застосування насильства, що не призвело до тілесних ушкоджень; погрози, образи чи переслідування; позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які постраждалий має передбачене законом право тощо» [27, ст. 173-2]. Вирішення цієї колізії можливо шляхом розкриття та уточнення змісту поняття «систематичності» як ознаки злочину, передбаченого у ст. 126-1 КК України.

У пункті 4 ст. 1 Закону України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII визначено економічне насильство як «форму домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [17, ст. 1]. Однак, на мою думку, зазначене трактування поняття «економічне насильство» за своєю суттю має ознаки як злочинів, так і адміністративних правопорушень. Економічне насильство у виключно злочинному аспекті

здатне проявлятися в різних формах, наприклад: позбавлення матеріальних ресурсів, відбирання заробітку, заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажання, умисне обмеження законних майнових прав потерпілого тощо.

Таким чином, слід зазначити, що істотними ознаками домашнього насильства як кримінально-правової категорії є систематичний характер протиправних дій, які направлені на фізичне, психологічне чи економічне насильство, яке здійснюється проти волі потерпілої особи (потерпілих осіб); законні майнові права потерпілої особи є предметом злочинного впливу; оскільки суб'єкт протиправної поведінки усвідомлює реальну можливість настання шкоди, вина характеризується прямим умислом; систематичність (наявність декількох повторюваних епізодів протиправної поведінки); реалізовується шляхом дії або бездіяльності; небезпечне для життя, може мати потенційний негативний вплив на здоров'я або спричинити втрату працездатності.

Ознакою домашнього насильства як кримінально-правової категорії є залежність потерпілого. Так, домашнє насильство може бути вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Така ситуація є досить неоднозначною, оскільки, з одного боку, ця ознака характеризує суб'єкта, статус якого обумовлений або шлюбними відносинами, або відносинами залежності, однак, з іншого боку, – залежність потерпілого від обвинуваченого може бути розглянута як об'єктивна ознака злочину. Але виходячи з аналізу ст. 126-1 КК України останнє не знаходить свого відображення в поглядах законодавця, а стан залежності потерпілої особи як ознака спеціального суб'єкта, тобто диспозиція означеної статті (подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) стосовно іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, має бланкетний характер.

Для того щоб зрозуміти зміст поняття «інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» необхідно звернутися до абзацу 3 п. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. В якому вказано, що «близькі особи – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [37, п.1].

Таким чином, аналізуючи зміст терміна «домашнє насильство» як кримінально-правової категорії, слід зазначити, що, по-перше, злочин, передбачений у ст. 126-1 КК України, необхідно відрізнити за ознакою систематичності від адміністративного правопорушення, передбаченого у ст. 173-2 КУпАП. По-друге, у ч. 2 ст. 3 Закону від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII розширено коло осіб, які можуть бути визнаними потерпілими від домашнього насильства. По-друге, за вчинення домашнього насильства щодо дружини (чоловіка) або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, призначається більш суворе покарання, ніж якщо потерпілою була б випадкова, жодним чином не пов'язана з винною особою людина.

З проаналізованого матеріалу хотілося б зробити наступні висновки та можливі рекомендації. Статтею 126-1 КК України по суті криміналізоване «дрібно» домашнє насильство з адміністративною преюдицією. У пересічного громадянина у побутовому оточенні складається враження, що інші – більш тяжкі – наслідки домашнього насильства не відносяться до цього ганебного, соціально небезпечного для суспільства, жінок, дітей явища. За результатами

дослідження, проведеного Інститутом демографії і соціальних досліджень, щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною і сексуальною агресією в сім'ї; 600 із них гинуть саме від домашнього насильства. Щодня поліція фіксує біля 350 фактів домашнього насильства і в 70–80 % випадків його жертвами стають жінки [38, с. 7]. Навряд чи ці дані відображають дійсну трагедію української сім'ї.

Між тим, у п. «а» ст. 1 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (від 11 травня 2011 року) категорично проголошено ціль захисту жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Для досягнення цієї головної цілі (ліквідація домашнього насильства) сторони, які приєдналися до цієї Конвенції, вживають необхідних законодавчих та інших заходів для прийняття та здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції (ст. 7 Конвенції). Отже, Конвенція не поділяє домашнє насильство на дрібне і не дрібне [10, ст. 1, 7].

Поняття «домашнє насильство» повинно бути конструктивним елементом ст. 126-1 КК України і повністю відтворювати це поняття, яке викладене у п. б) ст. 3 Конвенції та п. 3) ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. Це має як запобіжний, так і інформаційний вплив на широке коло осіб. Недарма у п. 2 ст. 18 цього закону одним із завдань у сфері запобігання домашньому насильству є «підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства» [17, ст. 18].

Стаття 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, не виконання захисного припису або не проходження колекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення повинна бути скасована, а ст. 126-1 КК України представлена у новій редакції.

У щорічному Єдиному звіті про кримінальні правопорушення повинен бути окремий розділ «Домашнє насильство», в якому відображуються усі прояви домашнього насильства. У суспільстві буде чітке уявлення про його кількісно-якісні показники (рівень, коефіцієнт, структура, динаміка).

2.2. Особливості судової практики у кримінальних справах, пов'язаних з вчиненням фізичного та психологічного насильства в сім'ї

Передбачення у чинному Кримінальному кодексі України такого складу злочину, як «домашнє насильство» викликало жваву дискусію в літературі з приводу того «бути» чи «не бути» цьому складу злочину. Спробуємо сфокусуватись на аналізі судової практики застосування ст. 126-1 Кримінального кодексу України. Саме за цією нормою особа підлягає кримінальній відповідальності у разі вчинення домашнього насильства.

Починаючи з січня 2019 року, почала напрацьовуватись судова практика за відповідною ст. КК України. Станом на листопад 2019 року судами було ухвалено 58 вироків у кримінальних справах за ст. 126-1 КК, які є у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень, на основі цих матеріалів бачимо, що правозастосовувач пішов дещо іншим шляхом, ніж той, який жваво обговорювався в літературі. Зокрема, йдеться про думку, згідно з якою «домашнє насильство не обмежується тими його формами, що передбачені у ст. 126-1 , з іншого боку, систематичні діяння, що передбачають будь-які види фізичного, психологічного або економічного насильства, якщо обстановкою їх вчинення є «домашній» елемент, потребують обов'язкової додаткової кваліфікації за ст. 126-1 » [39, с. 75]. Ця думка знайшла відображення в одному із новітніх коментарів кримінального законодавства [40, с. 38].

У переважній більшості проаналізованих вироків йдеться про так зване психологічне насильство та фізичне насильство, яке виявлялося у завданні легких тілесних ушкоджень без короткочасного розладу

здоров'я, й такі дії оцінено тільки за ст. 126-1 КК України без додаткової кваліфікації за ст. 125 КК України. Судова практика пішла шляхом визнання систематичними дії так званого комбінованого характеру, коли альтернативні види насильства, зазначені у ст. 126-1 КК України, поєднуються між собою. Так, переважно відбувається поєднання саме фізичного та психологічного насильства. Проте є випадки, в яких домашнє насильство виявляється або суто у фізичному насильстві, або суто в психологічному насильстві [39, с. 75].

У судовій практиці поки що відсутні випадки систематичного завдання середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Навряд чи скоро з'являться вказані випадки, оскільки фактично йдеться про багаторазове вчинення дій, які оцінюються відповідно як злочин середньої тяжкості та тяжкі й після застосування кримінально-процесуальних, кримінально-правових заходів особа вперто продовжує вчиняти подібне. Або, навпаки, потерпілий буде щодо своєї особистості замовчувати систематичне вчинення середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень.

Разове спричинення таких тілесних ушкоджень щодо близької особи оцінюється на загальних засадах. Приміром за ст. 122 КК України кваліфіковано дії особи, що наносила удари своїй колишній дружині. «Домашній елемент» розглядається в таких випадках як обставини, що обтяжують покарання [41], [42].

Вважаю, що зазначена оцінка судом вказаних дій є правильною. Фізичне насильство може бути застосовано як щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (спеціального потерпілого), так і щодо сторонніх осіб. Якщо фізичне насильство, за винятком того, яке охоплюється ст.ст. 125,

126 КК України, застосовується щодо спеціального потерпілого, такі дії потребують додаткової кваліфікації за відповідними статтями закону про кримінальну відповідальність. Приміром, за ст. 126-1 та ч. 1 ст. 122 КК України. При цьому варто зауважити, що за таких підстав вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, не може бути оцінено як обставина, що обтяжує покарання, оскільки вже застосовано ст. 126-1 КК України.

Кваліфікація дій особи, яка систематично вчиняє фізичне насильство, що виявляється у заподіянні побоїв та мордуванні або легких тілесних ушкоджень, не може здійснюватися за сукупністю злочинів разом зі ст. 126-1 КК України, оскільки порушуватиметься конституційний принцип, що забороняє подвійне інкримінування. Подвійне інкримінування відбуватиметься через те, що побої, мордування та легкі тілесні ушкодження становлять собою спосіб вчинення домашнього насильства, яке повною мірою охоплюється фізичним насильством про яке йдеться в ст. 126-1 КК України. Про такий висновок свідчить системне тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а саме ст.ст. 126-1 та 125, 126 КК України. Так, стаття 126-1 КК України як ознаку об'єктивної сторони складу злочину передбачає фізичне насильство, яке виявляється не тільки у завданні фізичного болю, а й у розладах здоров'я та тілесних ушкодженнях (це прямо зазначається у самій нормі). Порівняння санкцій ст.ст. 125–126-1 КК України засвідчує, що санкція ст. 126-1 КК України є більш суворою. Це надає можливість стверджувати, що до фізичного насильства належать й побої, мордування та легкі тілесні ушкодження. Не охоплюватиметься тільки діяння, передбачене у ч. 2 ст. 126 КК України, оскільки санкція цієї норми є значно суворішою порівняно з домашнім насильством. [26, ст. 126-1].

Отже, у разі вчинення фізичного насильства, що виявляється у завданні тяжких тілесних ушкоджень, середньої тяжкості тілесних ушкоджень, вчинене потребує додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів, оскільки за

завдання такого фізичного насильства як одного способів вчинення домашнього насильства, законодавцем встановлено більш сувору відповідальність.

Аналіз судової практики засвідчив, що за домашнє насильство притягаються як особи, які вчиняли до цього адміністративний делікт, відповідальність за який встановлена у ст. 173-2 КУпАП, а також і ті, що не зазнавали адміністративної відповідальності.

Варто відзначити, що трапляються випадки неправильного застосування положень закону про кримінальну відповідальність в частині обставин, які обтяжують покарання. Так, вироком Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 24 липня 2019 за справою № 133/1656/19 [43] було засуджено особу за ст. 126-1 КК України через те, що особа систематично вчиняла психологічне насильство щодо своєї матері та сестри. До обставин, що обтяжує покарання суд відніс вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних та близьких відносинах.

У наведеному прикладі одна й та сама обставина інкримінована двічі, що порушує конституційний принцип неможливості подвійного інкримінування.

Важливими є також новели КК України та КПК України, що стосуються зміни поведінки кривдника та захист постраждалої особи від домашнього насильства у переважній більшості залишаються на практиці поза увагою з боку органів досудового слідства, прокуратури та суду.

Відповідно до п. 3 та 4 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», одними із напрямів реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством та належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки [17, ст. 5].

Відповідно до ч. 1 ст. 911 КК України, «в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням

покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми» [26, ст.125, 126-1].

Водночас відповідно до аналізу судової практики суд лише у одній справі з 58 застосував положення п. 5 ч. 1 ст. 911 КК України, де зазначив: «Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 911 КК України після відбуття основного покарання в виді 01 /одного/ місяця арешту, засудженого ОСОБА_1 направити для проходження програми для кривдників або пробаційної програми» (справа № 473/888/19). Водночас суд не зазначив, хто має здійснювати виконання програми для кривдників або пробаційної програми, більше того, що власне особа має пройти програму для кривдника або пробаційну програму, оскільки це є різні програми, що спрямовані на зміну поведінки кривдника.

Ще у двох рішеннях суд аргументував, відсутність підстав для застосування положень ст. 911 КК України. Так, у першій справі суд зазначив:

«Суд приходиться до висновку про відсутність підстав для застосування обмежувальних заходів, передбачених вимогами ст. 931 КК України, оскільки обвинувачений та потерпіла припинили спільне проживання, розірвали шлюб та стосунків не підтримують» (справа №: 659/396/19) (варто зазначити, що суд припустився помилки, зазначивши ст. 931 КК України замість ст. 911 КК України). У другій справі суд зазначив: «Суд приходиться до висновку про відсутність підстав для застосування обмежувальних заходів, передбачених вимогами ст. 911 КК України, оскільки обвинувачена та потерпіла припинили спільне проживання» (справа № 181/793/19). Втім, така аргументація суду, на мою думку, не відповідає основним засадам запобігання та протидії домашньому насильству, що містяться у ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [17, ст. 4].

Реалізація у повній мірі п. 5 ст. 911 КК України на практиці забезпечить зміну ненасильницької поведінки кривдника та попередить вчинення ним домашнього насильства на майбутнє, тим більше, що наразі створені на виконання цієї норми всі умови. Ще у червні 2018 року Центром пробації було прийнято три пробаційні програми: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального мислення» для повнолітніх та неповнолітніх суб'єктів пробації, реалізацію яких здійснюють органи пробації [44]. Так само Міністерство соціальної політики України 1 жовтня 2018 року прийняло наказ № 1434 «Про затвердження Типової програми для кривдників», реалізацію яких на місцях забезпечують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [45].

Аналіз судової практики показав, що у 23 справах з 58 суд затвердив угоду про примирення між потерпілою особою та обвинуваченим, де сторони узгодили такі покарання: звільнення від відбування покарання з випробуванням (3 справи), обмеження волі (5 справ), громадські роботи (15 справ). У 35 справах суд виніс рішення по суті, призначивши покарання у виді: позбавлення волі (2 справи), звільнення від відбування покарання з

випробуванням (5 справ), обмеження волі (1 справа), арешту (7 справ), громадських робіт (20 справ). Як показує практика, у переважній більшості справ кривдник продовжує відбувати покарання на свободі, тому має можливість контакту з постраждалою особою, що є ризиком продовження ним протиправної поведінки та вчинення нових фактів домашнього насильства. Отже, надзвичайно важливим є зміна його поведінки, а для цього особа має пройти програму для кривдників або пробаційну програму. Так само тимчасова ізоляція кривдника не вирішує проблеми домашнього насильства, а є лише «замороженням» її на певний час. Після відбування покарання у місці несвободи факти домашнього насильства можуть повторюватись і ще з більшою агресією. Таким чином, сторони кримінального провадження, а так само суд мають не нехтувати положеннями ч. 5 ст. 911 КК України та у кожній справі домашнього насильства передбачати можливість направлення кривдника на проходження програми для кривдників або апробаційної програми [39, с. 84-85].

Крім цього, на практиці важливо застосовувати не тільки п. 5 ст. 911 КК України, але і на інші пункти зазначеної статті, що мають забезпечувати безпеку постраждалій особі, яка часто залишається проживати разом із кривдником. Як показав аналіз судових справ, домашнє насильство вчинюється щодо таких категорій постраждалих осіб: дружина (10 справ), колишня дружина (у тому числі у трьох справах зазначено, що чоловік і жінка продовжують проживати разом (8 справ), співмешканка (11 справ), колишня співмешканка (3 справи), донька співмешканки (1 справа), мати (19 справ), батько (1 справа), сестра (3 справи), дід (1 справа), невістка (1 справа), теща (1 справа), опікун (1 справа).

Разом з тим відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені у ст. 911 КК України. У той же час з 58 проаналізованих судових справ в жодній справі не було застосовано положення ч. 2 ст. 76 КК України у тих випадках, де це було юридично

можливо. В цих справах суд обмежився покладанням на засудженого «стандартних» обов'язків, що передбачені у ч. 1 ст. 76 КК України, а саме: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання [26, ст. 76].

До того ж, важливою новелою КК України є доповнення до переліку обтяжуючих обставин п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України – «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» [26, ст. 67]. Проте відповідно до аналізу судових рішень, лише у чотирьох рішеннях суд застосував положення п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України, як обтяжуючу обставину (справи № 473/888/19, № 181/793/19, № 626/1416/19, № 573/942/19). В одній справі суд зазначив: «обставин, які обтяжують покарання згідно ст. 67 КК України, обвинуваченням у змісті обвинувального акта не зазначено» (справа № 659/458/19). Тож, стороні обвинувачення важливо звернути на це особливу увагу та у справах домашнього насильства вказувати обтяжуючу обставину, що передбачена у п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України в обвинувальному акті.

Також аналіз судових справ показав, що майже кожен другий випадок домашнього насильства вчинено у стані алкогольного сп'яніння. Однак залишається відкритим питання застосовуються положення п. 5 ч. 6 ст. 143 КПК України, зокрема направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників, що також є новелою законодавства [30, ст. 143].

Крім цього, важливо зазначити про гендерну ознаку. Аналіз судових справ довів, що від домашнього насильства в більшості випадків потерпають особи жіночої статі. З 58 справ, у 56 справах кривдниками є чоловіки, тільки у двох справах – жінки (які вчинили домашнє насильство відносно матерів). Так само у 55 справах постраждалою особою є жінки, тільки у трьох справах

постраждалими особами були чоловіки (батько, дід та опікун, кривдниками у всіх справах були особи чоловічої статі).

Інша проблема здійснення кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, яка була ідентифікована судовою практикою, є проведення судового розгляду, в переважній більшості випадків, в спрощеному порядку на підставі положень ч. 3 ст. 349 КПК України, коли судом визнається недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються за умови з'ясування в учасників кримінального провадження, чи правильно вони розуміють зміст цих обставин, відсутності сумнівів у добровільності їх позицій та роз'яснення їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку [46], [47], [48].

Хоча кримінальний процесуальний закон не встановлює жодних нормативних обмежень для застосування процедури, передбаченої у ч. 3 ст. 349 КПК України під час судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, подекуди доцільність реалізації судової дискреції в цій частині викликає певні сумніви. Наприклад, Лугинським районним судом Житомирської області було ухвалено вирок за результатами спрощеного судового розгляду кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 126-1 КК України, хоча, як вбачається зі змісту його мотивувальної частини, обвинувачений систематично вчиняв домашнє психологічне та фізичне насильство по відношенню до своєї дружини в присутності малолітніх дітей, спричиняючи фізичні та психологічні страждання [49]. Наявні також випадки проведення спрощеного судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством щодо осіб похилого віку [50]. В цьому контексті слід зазначити, що у ст. 46 Стамбульської Конвенції визначено вчинення правопорушення проти теперішнього або колишнього партнера, малолітньої дитини або в її присутності, осіб, які є уразливими через особливі обставини, а також його

вчинення повторно обтяжуючими обставинами. Крім того, Європейський суд з прав людини послідовно відстоює позиції щодо необхідності ретельного та серйозного розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством (рішення ЄСПЛ у справах «Е.М. проти Румунії» (E.M. v. Romania, № 43994/05, 30 жовтня 2012 року), «Белшан проти Румунії» (Bălșan v. Romania, № 49645/09, 23 травня 2017 року), «Талпіс проти Італії» (Talpis v. Italy, № 41237/14, 2 березня 2017 року)), а також якомога більш активної участі органів влади у питанні захисту прав вразливих жертв домашнього насилля («Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, № 33401/02, 9 червня 2009 року), «Д.М.Д. проти Румунії» (D.M.D. v. Romania, № 23022/13, 3 жовтня 2017 року)).

Загалом практика спрощення кримінальних проваджень може свідчити про сприйняття злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, малозначними на соціокультурному рівні, що є несумісним із утвердженням України як демократичної та правової держави, а в майбутньому може потенційно призвести до визнання ЄСПЛ порушення нашою державою позитивних зобов'язань в сфері захисту прав жертв домашнього насилля. Зазначимо, що розглядаючи відповідні категорії справ, ЄСПЛ неодноразово звертав увагу, серед іншого, і на масштаб проблеми насильства у сім'ї в державі та ставлення суспільства до неї («Еремія проти Республіки Молдова» (Eremia v. the Republic of Moldova, № 3564/11, 28 травня 2013 року), «Халіме Кіліч проти Туреччини» (Halime Kılıç v. Turkey, № 63034/11, 28 червня 2016 року), «Талпіс проти Італії» (Talpis v. Italy, № 41237/14, 2 березня 2017 року), «Белшан проти Румунії» (Bălșan v. Romania, № 49645/09, 23 травня 2017 року), «М.Дж. проти Туреччини» (M.G. v. Turkey, № 646/10, 22 березня 2016 року), «Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia, № 41261/17, 9 липня 2019 року) [39, с. 89].

Підбиваючи підсумок, вивчення матеріалів судової практики засвідчило, що правозастосовувачами не була сприйнята позиція кваліфікації дій винних за домашнє насильство за сукупністю злочинів. Законодавчі новели у справах домашнього насильства, що стосуються

зміни поведінки кривдника та захисту постраждалої особи, не застосовуються на практиці. Так само застосування відповідних норм має бути здійснено відповідно до оцінки ризиків насамперед безпеки постраждалої особи. Разом із тим можна звернути увагу сторін кримінального провадження, а так само суду, на такі рекомендації:

1) У справах домашнього насильства, сторона обвинувачення обов'язково має вказувати у обвинувальному акті п. 61 ч. 1 ст. 67 КК України як обтяжуючу обставину вчинення злочину;

2) У справах домашнього насильства суд має застосовувати положення ст. 911 КК України або належним чином обґрунтовувати недоцільність їх застосування в інтересах постраждалої особи. Сторони кримінального провадження мають звертати на це особливу увагу;

3) Якщо суд доходить висновку звільнення особи, яка вчинила домашнє насильство від відбування покарання з випробуванням, суд має застосовувати положення ч. 2 ст. 76 КК України в обов'язковому порядку. Сторони кримінального провадження мають звертати на це особливу увагу;

4) Якщо злочини домашнього насильства вчинюються у стані алкогольного сп'яніння, сторона обвинувачення має аргументувати суду доцільність застосування положень п. 5 ч. 6 ст. 143 КК України;

5) Положення ст. 349 КПК України мають бути доповнені нормою, відповідно до якої здійснення процедури скороченого судового розгляду у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, можливе виключно у разі якщо згоду на це надав потерпілий.

2.3. Законодавчі новації України у сфері домашнього насильства

Законодавчі новації України у сфері домашнього насильства

Слід розпочати з того, що ще 07 грудня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який набрав чинності 07 січня 2018 року. Даним Законом регулюються питання визначення суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, завдань і заходів щодо запобігання домашньому насильству, надання допомоги та захисту постраждалим особам, відповідальності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству тощо. Окрім цього Законом передбачається внесення змін у певні нормативно-правові акти [17].

Законом зокрема вносяться зміни до ст. 173-2 КУпАП, згідно з якою передбачається, що за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисного вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо) [27, ст.173-2], внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, передбачається накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до семи діб. А за ті самі дії, вчинені особою повторно (протягом року) накладається штраф від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або застосовуються громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Таким чином, порівняно з минулою редакцією, останніми змінами диспозиція вищезгаданої статті КУпАП була дещо розширена, а санкція

передбачає ще й таку міру покарання як штраф (хоча і розмір його є відносно невеликим). Однак, штраф як засіб покарання за домашнє насильство, є недієвим засобом покарання, адже на додаток до суми судового збору такі стягнення можуть бути відчутними для сімейного бюджету, так як не виключені випадки, що в кінцевому підсумку за дії «кривдника» буде розраховуватись саме потерпіла дружина чи інший член сім'ї. Що стосується такого виду покарання як громадські роботи, то з ними ситуація теж є катастрофічною, адже по факту вони практично не виконуються [51].

Також КУпАП було доповнено ст. 39-1, яка визначає, що у разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі [27, 39-1], на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" чи Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Законом вносились також зміни і до Цивільного процесуального кодексу України, а саме розділ 4 кодексу було доповнено главою 13, яка має назву «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису». Главою визначена підсудність справ про видачу термінового заборонного або обмежувального припису, осіб, які можуть бути заявниками, зміст заяви про видачу припису тощо[52].

Не оминув законодавець увагою і Закон України «Про охорону дитинства», який зокрема доповнили визначенням поняття «жорстоке поводження з дитиною». Це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [24].

А також зміни були внесені до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», в якому було доопрацьоване поняття «дискримінація за ознакою статі» та передбачене таке важливе положення як «запобігання та протидія насильству за ознакою статі» [53].

Поряд із описаним вище законом, напередодні, а саме 06 грудня 2017 року, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинності 11 січня 2019 року.

Даним законом передбачається зокрема доповнення Загальної частини Кримінального кодексу України новим розділом XIII-1, який буде мати назву «Обмежувальні заходи», у ст. 91-1 якого прописуються ряд обмежень щодо осіб, які вчинили домашнє насильство. Такі обмеження будуть застосовуватись у вигляді покладення на осіб певних обов'язків. Це і заборона перебувати в місці спільного проживання, і обмеження спілкування з дитиною, і заборона листування та телефонних переговорів тощо. Такі обов'язки суд може покласти на осіб, які були засуджені за злочини, пов'язані з домашнім насильством [21, ст. 91-1].

Також подібні обмежувальні заходи можуть бути застосовані судом в інтересах потерпілого від злочину і до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (доповнюється нова частина 6 статті 194 ККУ).

Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 126-1, згідно якої домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, - карається громадськими

роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [26, ст. 126-1].

Взагалі, Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяються такі заходи щодо протидії домашньому насильству:

- 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- 2) обмежувальний припис стосовно кривдника;
- 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників [17].

Як зазначалось вище, останніми законодавчими змінами в даній сфері були передбачені можливість застосування до кривдників термінового заборонного припису та/або обмежувального припису.

Так, в рамках термінового заборонного припису до кривдника можуть бути застосовані наступні заходи:

- 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

При цьому строк дії такого припису може сягати до 10 діб. Форма припису закріплена в додатку 1 до Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів НПУ термінового заборонного припису стосовно кривдника затвердженого наказом МВС України від 01.08.2018 р. № 654. Після складення терміновий заборонний припис вручається безпосередньо кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику.

Терміновий заборонний припис може бути винесений як за заявою постраждалої особи, так і за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів НПУ за результатами оцінки ризиків.

При цьому в даному випадку пріоритет надається безпеці постраждалої особи. Відповідно, не має значення навіть наявність майнових прав на відповідне житлове приміщення, яке являється місцем спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника. Тобто у разі, якщо житло належить кривднику, це не є перешкодою для застосування до нього заборонного припису.

Інший вид припису - обмежувальний припис - це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи.

За таким приписом можуть бути застосовані наступні заходи:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Строк дії обмежувального припису, встановлений законодавством: від одного до шести місяців (однак може бути продовжений судом не більше, ніж на шість місяців). Заява про видачу обмежувального припису може бути подана як особою, яка постраждала від домашнього насильства чи від насильства за ознакою статі, або її представником, так і батьками та іншими законними представниками дитини, родичами дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачухою або вітчимом дитини, а також органом опіки та піклування чи опікуном, органом опіки та піклування в інтересах недієздатної. Заява про видачу обмежувального припису подається до суду або за місцем проживання (перебування) особи, яка постраждала від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, або за місцезнаходженням закладу, що належить до загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

Водночас, пройшло два роки з моменту набрання чинності Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», однак, на мою думку, наразі ситуація із запобіганням застосування домашнього насильства в Україні не дуже змінилась.

Аналізуючи досвід судді В.Левко, стосовно правозастосування останніх змін, можна визначити проблеми, з якими стикаються правозахисники на практиці, та висловити пропозиції щодо подальших законодавчих новел.

Так, суддя зазначає, що часто використовується і застосовується при здійсненні правосуддя саме ст. 173-2 КУпАП. Проблема в тому, що строки розгляду справ за даною статтею обмежені однією добою, а також є обов'язковою явка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Однак в 90% випадків правопорушники до суду не з'являються і відповідно затягуються строки розгляду справи. В даній ситуації частина суддів притримується такої думки, що у разі неявки правопорушника слід повернути адмінпротокол правоохоронним органам на доопрацювання цим самим перервавши строк розгляду справи [51].

Погоджуючись з думкою В.Левко, яка керуючись власним досвідом, вважає, що все ж необхідно призначати розгляд справи і застосовувати до правопорушника примусовий привід до суду. Окрім цього, важливо під час розгляду справ про домашнє насильство викликати до суду і потерпілу сторону, хоча й її явка не є обов'язковою, оскільки виключно, вислухавши пояснення обох сторін, можна встановити істину по справі та прийняти законне рішення. На думку Віри Левко, відношення до адміністративного матеріалу в даному випадку як до простих справ, які вирішуються за 2-3 хвилини, є неприпустимим, оскільки такі категорії справ є особливими, стосуються захисту прав потерпілих осіб, в тому числі дітей, для яких в багатьох випадках звернення до правоохоронних органів є дуже важким кроком [51].

Цікавим є те, що вже з 11 січня 2019 року якщо особа неодноразово, два і більше разів, притягалась до адміністративної відповідальності за домашнє насильство, це може бути підставою для внесення відомостей до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення. Через це треба ще більше посилювати увагу суддів до розгляду протоколів про адміністративного правопорушення. Водночас у зв'язку з тим, що законом чітко не виписується, в чому конкретно може проявлятися насильство, дуже мало протоколів у таких справах складаються правильно. Здебільшого правоохоронці обмежуються загальними описовими поняттями, не конкретизуючи кожен окрему ситуацію.

Окрім цього, особливу увагу слід приділяти доказам по даних справах, якими можуть бути, зокрема, покази свідків (співмешканців, сусідів) та аудіо або відеозаписи, докази звернення до правоохоронних органів тощо. Водночас є також судова практика, де судді прислуховуються до заявників і в тих випадках, коли вони не можуть надати докази, наприклад, обставинам здійснення зі сторони кривдника словесних образ, погроз, залякування, принижень, оскільки такі обставини об'єктивно не передбачають присутність свідків та можливість фіксації вказаних протиправних дій, зокрема,

враховуючи обґрунтовані побоювання зі сторони потерпілого, що такі дії можуть спровокувати кривдника до більш радикальних та непередбачуваних дій, які можуть становити небезпеку для його здоров'я та життя [54].

Щодо притягнення кривдників до відповідальності за повторне правопорушення, то найбільшою проблемою в даних справах є неналежна підготовка правоохоронців, які пред'являють до суду не належним чином завірену копію судового рішення, яким особа притягалась до відповідальності вперше, а лише роздруківку з ЄДРСР. В таких випадках судді вимушені закривати справи за відсутністю складу правопорушення, адже дані докази не можна вважати належними. Проблема також полягає і в застарілому законодавстві, а саме в Кодексі України про адміністративні правопорушення, який було прийнято ще в 1984 році.

Показово, що в Дарницькому районі міста Києва вже більше року поліцією був запущений проект «Поліна» (Поліція проти домашнього насильства). Суть проекту полягає в тому, що на місце потенціального правопорушення повинна виїжджати жінка-поліцейський (або чоловік - в окремих випадках), яка може знайти контакт з постраждалою особою та підтримати її у складній ситуації. Однак визначних результатів даний проект не дав. Схема роботи мережі проекту «Поліна» відображена у додатках «Додаток В».

Визначною та однією з основних проблем, це те, що поліція іноді не вміє розрізняти конфлікт від насильства. Конфлікт - це зіткнення протилежних інтересів чи поглядів, напруження та загострення суперечностей, що може призвести до активних дій. Виникає питання чим конфлікт відрізняється, наприклад, від психологічного насильства? Насильство - це умисні дії, особа прагне спричинити шкоду, порушити права і свободи людини, також обов'язкова наявність переваги сил того, хто чинить насильство. Якщо хоча б один з цих компонентів відсутній, ми не можемо говорити про насильство, і виходить, що це просто конфлікт [51].

Одночасно з цим, проблемним залишається питання позасудового захисту прав особи, яку помилково підозрюють у домашньому насильстві, у разі застосування по відношенню до нього термінового заборонного припису. В такому випадку правоохоронець може зобов'язати «кривдника» покинути приміщення, не розбираючись детально в ситуації. Не виключено, що такі ситуації можуть бути спровоковані іншим «потерпілим» членом сім'ї і спрямовані на вирішення питань власності чи створення негативного образу «кривдника» у інших сімейних спорах, що слухаються в суді.

Таким чином, підсумовуючи, що на даний момент законодавчі зміни не вирішили в повній мірі ситуацію із запобіганням виникнення випадків домашнього насильства, однак частково забезпечили права потерпілих осіб після вчинення щодо них протиправних дій (зокрема, обмежувальні чи заборонні приписи). Програми реабілітації кривдників чи інші ініціативи (наприклад, поліція «Поліна») також не працюють в повній мірі та не виконують поставлених задач.

Законодавчий механізм притягнення до відповідальності кривдників також є недосконалим, та на практиці доповнюється недостатнім професіоналізмом правоохоронців, які не враховують особливості конкретних ситуацій та в деяких випадках ігнорують обґрунтовані виклики, посиляючись на те, що між членами сім'ї існує не домашнє насильство, а лише конфлікт. Отже, проблема, яка винесена на обговорення продовжує залишатися актуальною і важливою для прийняття рішення і вжиття ефективних заходів.

2.4. Перспективи подальшого впровадження концепції криміналізації сімейного насильства у кримінальне законодавство України

Проблема домашнього насильства та запобігання їй обговорюється давно, особливо з моменту прийняття Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”, однак вчені та практики прийшли до висновку, що існуючі

законодавчі норми не виконували належно свої функції, а з метою дотримання міжнародних стандартів, сьогодні ця тема знову активно обговорюється у суспільстві і не дарма, адже за статистикою, яку оприлюднили під час голосування за Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім’ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70% жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50% – до зловживань наркотиками. Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [55].

Зазначене підтверджує, що прийняття нового закону, а також криміналізація домашнього насильства є позитивним кроком на шляху протидії цьому негативному соціально-правовому явищу.

Варто зазначити, що кримінологи неодноразово наголошують про вагомую роль профілактики злочинності. Так, В. В. Голіна зазначає, що для протидії злочинності недостатньо тільки кримінально-правових заходів. При всій важливості останніх, очевидно, що вони носять обмежений характер, бо повністю не зачіпають причин і умов злочинності [56, с. 146]. Крім того, профілактика злочинів вирізняється серед інших видів соціального управління своєю спрямованістю на зміцнення безпеки правоохоронних цінностей – інтересів держави, суспільства, прав і свобод громадян - шляхом усунення факторів, які детермінують злочинні дії. Ще одна ознака профілактики злочинів полягає в тому, що вона є цілісною системою. Як і будь-яка система, вона має інформаційне забезпечення, головним елементом якого є правові норми, що регулюють попереджувальну діяльність [57, с. 148].

З позиції кримінології, для профілактики та зменшення рівня злочинності необхідно визначитися з основними причинами та умовами цього явища. Це стосується й домашнього насильства.

Статистика свідчить, що здебільшого постраждалими від домашнього насильства є люди похилого віку, діти та жінки. Опитування останніх, свідчить, що серед головних причин знуцання над ними стали: алкоголізм або пияцтво когось із членів родини; безкарність, невизнання законом насильства в родині злочином (опитування проводилося до прийняття нового закону); більше половини опитаних (54,3%) відзначили, що великий вплив на формування агресивної поведінки справляє виховання батьків, а також жорстокість, пережита або бачена в дитинстві [58].

Про останню причину наголошують й психологи, зокрема, якщо взяти історію абсолютно кожної людини, хто виявляв будь-яке насильство по відношенню до інших людей, то ці люди самі опинялися колись жертвами якогось насильства по відношенню до себе, починаючи з дитинства [59].

Варто зауважити, що основні причини вчинення домашнього насильства криються в психологічній природі як “тирана”, так і жертви. Щодо поведінки останніх, то серед причин того, що постраждалі не звертаються до правоохоронних органів, є – страх помсти з боку “кривдника”, страх знечестити сім’ю, відчуття особистої вини, почуття сорому, низька самооцінка, самопожертва заради дітей, фінансова залежність тощо. Знаючи основні причини та умови вчинення домашнього насильства варто зосередити увагу на заходах його запобігання і, особливо, профілактики, основні засоби впливу на кривдника відображені у додатках до роботи (додаток Г). Якщо аналізувати запобіжні заходи за характером спрямування, то основну роль відведено правовим. Ними є законодавчі норми, що встановлюють відповідальність для кривдника у разі вчинення домашнього насильства, зокрема, Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” від 07. 12.2017 р. № 2229-VIII, Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 173-1) від 07.12.1984 р. № 8073-X, Кримінальний кодекс України (ст. 126-1 “Домашнє насильство”) від 05.04.2001 р. № 2341-III. За статистичними даними Генеральної прокуратури України протягом січня-квітня 2019 р. обліковано 163 кримінальних

правопорушень за статтею 126-1 КК України, з них 51 провадження направлені до суду з обвинувальним актом [60].

Варто зауважити, що зазвичай особливу увагу вчені та практики звертають на соціально-економічні заходи запобігання злочинності, адже “соціально-економічні причини завжди були і є одними з головних детермінант злочинності. Вони проявляються в соціальній несправедливості, на який як на клубок накручуються й інші обставини. Для утримання злочинності на більш-менш соціально допустимому рівні необхідно соціальні заходи здійснювати в економічній, політичній, організаційній, духовній, правовій та інших сферах. Всі воно щільно взаємопов’язані та не мають чітких кордонів” [57, с. 153].

Безумовно, ці заходи дуже важливі, проте, психологи Т. В. Циганчук та Д. Д. Лях зазначають, що домашнє насильство має місце незалежно від соціального статусу, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи етнічного походження [58]. Крім того, відомо, що в українському суспільстві поширена ідея: “Б’є значить любить”, а донедавна серед правоохоронців панувала думка, що родинні конфлікти, то справи суто сімейні і втручатися в них марна справа.

У зв’язку з чим, у профілактиці (запобіганні) домашнього насильства основну увагу варто приділяти ідеологічним та організаційно-управлінським заходам. Так, сьогодні проводиться багато заходів серед правоохоронців, які спрямовані на підвищення їх рівня обізнаності щодо небезпечності вчинення домашнього насильства. Наприклад, на базі Національної академії внутрішніх справ України за сприяння представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні проходять тренінги щодо отримання поліцейськими теоретичних знань, а також відпрацювання на практиці алгоритму дій під час виїздів на виклики щодо насильства у сім’ї [61]. Подібні заходи в Україні непоодинокі. Однак, вони не мають обмежуватися суто навчанням правоохоронців. Як слушно наголосила тренер КМЄС з прав людини та гендерних питань, Сарі Раутарінта, насильство в сім’ї це

комплексна проблема, яка потребує об'єднання зусиль. Поліція сама її не в змозі подолати. Повинні долучатися соціальні служби, освіта, медицина тощо [62]. Доречним з цього приводу є інфографічні дані що містяться у додатках до роботи (Додаток Г).

Якщо говорити про перспективні напрями профілактики домашнього насильства, вважаю, головну увагу варто приділяти наступним аспектам:

1) популяризація здорового способу життя з метою зменшення рівня вживання алкогольних напоїв. Адже, за даними начальника ГУНП у Житомирській області “Значна кількість щодобових повідомлень на службу “102” тим чи іншим чином пов’язані із конфліктами у родинях, виниклими на ґрунті зловживання алкоголем або якихось побутових негараздів. Майже у всіх випадках після перевірки поліцейські оформили протоколи про адміністративне правопорушення за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП [63];

2) популяризація нетерпимості домашнього насильства, та інформування громадян через всі можливі засоби комунікації, куди можна та треба звертатися у разі існуючої проблеми. Крім того, має проводитися роз’яснювальна робота через ЗМІ стосовно існуючих правових заходів впливу на домашніх “тиранів”, а саме, що таке домашнє насильство з точки зору закону; які існують норми закону щодо цього питання; у якому разі вони застосовуються; які права та обов’язки поліцейських, які виїжджають на виклик щодо вчинення домашнього насильства; які необхідно чинити дії з метою притягнення кривдника до кримінальної відповідальності тощо;

3) увага державних органів має спрямовуватися на психологічну допомогу та роботу як з жертвами, так і кривдниками, адже агресивна, жорстока поведінка в родині базується, в першу чергу, на психологічних чинниках.

Нагальним є питання про необхідність ратифікації Україною Стамбульської конвенції та імплементація її положень в національне законодавство обумовлені гостротою стану домашнього насильства і

насильства стосовно жінок. За даними статистичної звітності Державної судової адміністрації кількісно-якісна характеристика домашнього насильства представлена таблицями 1–2 що містяться в додатках (Додаток Д).

Однак це не повні дані. Розрахунки, проведені інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення, свідчать про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї; 600 представниць слабкої статі гинуть в Україні від домашнього насильства, але лише 10% з понад мільйона жінок, які піддаються насильству, заявляють про це. Кожен день поліція фіксує 348 фактів домашнього насильства, і в 70–80% випадків його жертвами стають жінки [38]. Як відмічається в літературі, в деяких верствах українського суспільства, у тому числі (до 40%) працівників в системі кримінальної юстиції (поліція, прокуратура, суди), вважають домашнє насильство приватною справою, а близько 60% впевнені, що жертви самі винні у сімейному конфлікті [64, с. 21]. За даними Українського інституту соціальних досліджень, жертви схильні виправдовувати своїх мучителів з багатьох причин: через фінансову залежність, відсутність власного житла, нерозуміння того, як уникнути агресії, і невіру в те, що хтось може допомогти. І така невіра, як бачимо, небезпідставна [38]. Зрозуміло, що це ускладнює уявлення про дійсний стан домашнього насильства в сім'ї.

Виникає питання щодо перспектив боротьби з домашнім насильством. Цілями Стамбульської конвенції (ст. 1, п.а) є захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація (підкреслено нами В.Г.) насильства стосовно жінок і домашнього насильства шляхом здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, і пропонують цілісну відповідь насильству

щодо жінок. Перспектива – ліквідація домашнього насильства. Дещо інша ціль ставиться у ст. 5 Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, а саме: “державна політика у цій сфері спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства...”. Перспектива – пошук підходу до подолання домашнього насильства [17, ст. 5].

Новели кримінального законодавства із криміналізації домашнього насильства та інших видів гендерної нерівності зумовленого насильства є не просто черговою зміною Кримінального кодексу України: вони мають світоглядний характер і без глибокого розуміння і прийняття сучасних суспільних підходів до різних проявів насильства фахівцями системи кримінального правосуддя не будуть працювати. Наприклад, попри існування ст. 126-1 «Домашнє насильство» в КК України, слідчий, який вважає, що домашнє насильство є приватною справою, а постраждала сама винна в тому, що з нею трапилося, зробить все можливе для закриття справи. Поширення стереотипного мислення, що є перешкодою на шляху ефективного застосування законодавства, підтверджується дослідженнями [65]. Одна з причин цього явища полягає у недостатній обізнаності, а отже, і розумінні положень Конвенції, що ускладнює широке впровадження цивілізаційних підвалин ведення політики у цій сфері. Запроваджені Національною Академією прокуратури навчальні курси, підготовлений авторським колективом навчально-методичний посібник «Діяльність прокурора щодо запобігання та протидії домашньому насильству» є важливими кроками на шляху підвищення кваліфікації прокурорських працівників. Для протидії та попередження маніпуляцій вбачається необхідність у активному використанні комунікативних каналів для розповсюдження такої інформації, включенні до цих процесів науковців, викладачів, фахівців прес-служб, організації спеціальних навчань для них.

Прикладом маніпуляції була розкручена на початку 2019 року тема «нотаріально завірених розписок щодо згоди на статевий акт», яка з'явилася у зв'язку із приміткою до ст. 152 «Згвалтування» КК України, в якій визначалася добровільність згоди як результату «вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин». Така маніпулятивна інформаційна хвиля знижувала «вартість» зроблених законодавчих змін, нівелювала їх доведенням до абсурду і як наслідок, зменшувала можливості постраждалих осіб на захист. Знадобилося чимало зусиль для спростувань, які робилися фахівцями, в тому числі й авторкою [66].

У центрі маніпуляцій, пов'язаних з неприйняттям окремими політиками та групами засадничих принципів та підходів, використання гендерної термінології – «гендер», «гендерна ідентичність», «сексуальна орієнтація» – знаходиться і Стамбульська Конвенція. І хоча ця Конвенція є не першим прикладом використання терміна «гендер» у міжнародних правових документах, «труднощі з перекладом терміна «гендер» та його відмінності від поняття «стать» у тих мовах, де не існує прямого еквіваленту цього поняття, час від часу використовуються для підживлення суперечок навколо Конвенції та її наслідків. Такі труднощі не можуть розглядатися як привід для відмови від Конвенції або як перешкода на шляху до її імплементації. Конвенція не вимагає включення чи пристосування терміну «гендер» до національних правових систем, але в той же час використовує його для пояснення цілей тих заходів, які мають бути неодмінно прийняті та впроваджені державами» [10].

Під час роботи над матеріалом були знайдені декілька прикладів поширених міфів та зроблено спроби знайти аргументи, які допомагають спростовувати їх.

Першим міфом є те що Стамбульська конвенція нав'язана Україні Європою і є чужорідним документом. Но що можна відповісти наступним представникам України брали участь у підготовці Конвенції, в процесі якої відбулося дванадцять засідань спеціального тимчасового комітету, який після досягнення консенсусу щодо підготовленого тексту передав його для

прийняття Комітетом міністрів Ради Європи. Отже, Україна – серед авторів Конвенції. Вона підписала її без жодного зовнішнього тиску і, таким чином, дала згоду на ратифікацію.

Наступним міфом є те що Україна перед ратифікацією має і може внести правки до тексту Конвенції, які стосуються уживаної термінології. Але окрема країна не може змінити текст Конвенції за власним бажанням і на свій розсуд. Якщо декілька країн за певний час роботи Конвенції мають зауваження і бачать, що щось не працює, починається спільна та тривала процедура внесення змін.

Ще одним міфом є те що Стамбульська конвенція веде до руйнування традиційної української родини. Но що звісно є відповідь - Конвенція спрямована на боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством та допомогу потерпілим. Насильство здійснюється якраз у звичайних сім'ях, які дехто називає традиційними. Якщо в сім'ї коїться насильство, то вона фактично вже зруйнована. Запобігання насильству, робота з кривдниками, як це відстоює Конвенція, сприятимуть збереженню, а не руйнуванню сімей.

Останнім міфом є те що Конвенція суперечить релігійним поглядам громадян. Але и тут слід заперечити, адже низка країн із міцними релігійними традиціями вже ратифікували Конвенцію. Причому йдеться про суспільства, які підтримують різні релігії та віросповідання: Туреччина, Сербія, Греція, Кіпр, Чорногорія та Грузія, Іспанія, Італія, Польща. [10].

Суб'єкти, що здійснюють завдання і заходи у сфері запобігання домашньому насильству, забезпечують, зокрема: 1) вивчення ситуації та збір за статтею статистичних даних про факти домашнього насильства; 2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування; 3) організація і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його

форм, проявів і наслідків; 4) розроблення і впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей; 5) залучення ЗМІ до проведення просвітницьких кампаній; 6) проведення тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у зазначеній сфері. Спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству спрямовані на його відвернення та припинення (заборонний і обмежувальний приписи, взяття на профілактичний облік кривдника та ін.). Вочевидь, за допомогою цих заходів подолати домашнє насильство – це закореніле, вікове явище неможливо. Лише один аргумент: за даними дослідження, проведеного А. Б. Благою, залежно від стану матеріального становища ті сім'ї, в яких було вчинене насильство, розподілилися так: низьке або дуже низьке – 70%; з середнім достатком – 27%; заможні – 3%. Отже, суттєве зменшення домашнього насильства пов'язано з подоланням бідності, яка в Україні поширюється [67, с. 160–161].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладений матеріал можна зробити наступні висновки:

1) Проаналізувавши всі міфи навколо Стамбульської конвенції є вкрай важливою необхідність ратифікації нашою країною конвенції та імплементація її положень в національне законодавство адже ідеї, котрі виходять із принципів рівності та дотримання прав людини, протидії насильству на моє переконання зможуть знайти підтримку в суспільстві;

2) популяризація нетерпимості домашнього насильства, та інформування громадян через всі можливі засоби комунікації, куди можна та треба звертатися у разі існуючої проблеми;

3) увага державних органів має спрямовуватися на психологічну допомогу та роботу як з жертвами, так і кривдниками, адже агресивна,

жорстока поведінка в родині базується, в першу чергу, на психологічних чинниках.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

3.1. Поняття та обсяг міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

На сьогодні однією з актуальних проблем, яка потребує ретельного вивчення, є проблема домашнього насильства. Ця проблема виходить на перший план наукового дослідження, поряд із вивченням організованої злочинності та міжнародного тероризму.

За даними, наведеними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. Відповідно до цих же даних, ця проблема є більш гострою для економічно слабо розвинених країн, при цьому жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Так, відсоток жінок, які повідомили про те, що вони хоч

раз у житті зазнавали насильства з боку членів своєї сім'ї, варіюється від 15% у Японії до 71% в Ефіопії. За іншими даними, рівень насильства над жінками в сім'ї становить близько 23% у Швеції, 4% у Японії та Сербії, 30–54% у Бангладеші, Ефіопії, Перу і Танзанії. У США жінка страждає від фізичного насилля кожні 18 хвилин. За статистикою 62% убивств жінок було вчинено їхніми чоловіками. У Перу 70% усіх зареєстрованих злочинів становить фізичне насильство в сім'ї. Значного поширення набуло сексуальне насильство – у Канаді, Новій Зеландії, США та Великобританії кожна шоста жінка була зґвалтована [68, 202].

Проблема запобігання домашньому насильству є частиною більш загального питання про саму сім'ю і сімейне неблагополуччя. Так, приблизно одне з кожних п'яти вбивств і неумисних вбивств в США включає вбивство одного члена сім'ї іншим, а більшість вбивств (приблизно 50% такого роду злочинів) – вбивство чоловіка або дружини. Схожа статистика була також наведена і в Канаді. Вбивства в сім'ї складають близько 45% всіх вбивств в Англії і Уельсі. Погано досліджено таке насильство в сім'ї, після якого відбувається розширене самогубство, коли члени сім'ї вбивають інших родичів і потім закінчують життя самогубством. Одна з причин такої неуваги полягає в тому, що вбивства з подальшим самогубством відбуваються відносно рідко: на них доводиться менше 2% всіх вбивств. Як постійно показують дослідження, висока пропорція вбивств з подальшими самогубствами (як правило, набагато більше 50%) включає вбивство подружжя або часто колишнього подружжя [69, с. 187–188].

За матеріалами Жіночого консорціуму ННД США, від домашнього насильства в світі потерпає більше жінок, ніж від пограбувань, зґвалтування незнайомими та в автомобільних катастрофах, разом узятих. Кожні 9 секунд у світі жінка страждає від побоїв чоловіка чи того, з ким вона проживає. 32% вагітних жінок терплять побої. 90% дітей усвідомлюють насильство як таке, що спрямовано на їхню матір. За дослідженнями Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок (це приблизно 18 млн) в Україні

зазнають знуцання в сім'ї, у тому числі 20% – часто (в основному, це побиття з боку чоловіка) [70].

Ще у 1977 році американський фізіолог Ленор Е. Уокер ввів новий термін – «синдром побитої людини», який став застосовуватись частіше всього у випадках сімейного насильства щодо жінок, які неодноразово піддавались побоям і потім вчиняли тяжкий насильницький злочин щодо свого кривдника. Ряд таких обвинувачених, в тому числі в тих судових процесах, в яких Уокер виступав як експерт із «синдрому побитої людини», був повністю виправданий. «Синдром» був визнаний багатьма судами, хоча і відхилений в інших [71].

Міжнародна спільнота занепокоєна поширенням насильства у світі, в тому числі домашнього насильства. Домашнє насильство має глибокі корені застарілого гніту, що засноване на міжстатевому, економічному або фізичному домінуванні в сімейних стосунках. Таке насильство вчинюється з протиправним наміром завдати прямого чи непрямого впливу на поведінку залежного члена сім'ї та пов'язане із завданням матеріальної чи моральної шкоди. У міжнародних правових актах можна знайти основні терміни щодо домашнього насильства. Наприклад, у ст. 1 Декларації ООН про викоренення насильства проти жінок (від 20.12.1993 р.) [72] вказано: “насильство щодо жінок – це довільний акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який спричиняє або може спричинити фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примусове чи довільне позбавлення свободи або особистого життя”. Ст. 2 зазначеної Декларації визначає види та випадки насильства проти жінок:

- 1) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в сім'ї, включно нанесення побоїв, статевий примус дівчаток у сім'ї, насильство пов'язане з приданим, згвалтування дружини чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що спричиняють збитки жінкам, лікарське насильство та насильство пов'язане з експлуатацією;

2) фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в суспільстві в цілому, включно згвалтування, статевий примус, статеве домагання та залякування на роботі, у навчальних закладах та в інших місцях, торгівлю жінками і примус до проституції;

3) фізичне, статеве та психологічне насильство з боку чи при потуранні держави.

Більш розширене тлумачення поняття домашнього насильства та його видів можна прослідкувати у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (від 11.05.2011 р.) [10]. Зокрема, у преамбулі цієї Конвенції зазначено: “визнаючи із серйозним занепокоєнням те, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства: домашньому насильству, сексуальним домаганням, згвалтуванню, примусовому шлюбу, злочинам, учиненим в ім’я так званої “честі” та каліцтву органів, що становить тяжке порушення прав людини стосовно жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками”. Відповідно до норм Конвенції, “домашнє насильство” – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім’ї чи в межах місця проживання, або між колишнім чи теперішнім подружжям або партнерами незалежно від того чи проживає правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні, або незалежно від того чи проживав правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні. Поряд з категорією “домашнє насильство”, є доречними і такі тотожні правової категорії як “насильство в сім’ї”, “гендерне насильство” (у значній частині випадків насильство в сім’ї стосується стосунків між статями), “сімейне насильство” тощо [73, с. 20].

Із середини 1990-х років заходи протидії насильству в сім’ї активно запроваджувались в усьому світі. Зокрема, на пострадянському просторі проблемою сімейно-побутового насильства зацікавилися з кінця 1990-х. Спеціальне законодавство щодо протидії йому було прийняте у Киргизстані,

Грузії, Молдові, Україні. Цьому сприяв комплекс причин, які стимулювали суспільство до протидії насильству:

- 1) криза перебудови суспільних відносин у 90-ті роки та зростання злочинності на ґрунті сімейних відносин;
- 2) ратифікація ключових міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини та Декларація про викорінення насильства проти жінок);
- 3) розширення інформаційних зв'язків у глобалізованому світі (між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками);
- 4) робота правозахисних недержавних організацій, передусім гендерного спрямування [74, с. 10–11].

Сьогодні уряди багатьох країн світу приймають закони, розробляють державні програми, вживають спеціальних заходів, спрямованих на протидію тим формам насильства, які донедавна вважалися приватною справою сім'ї або окремої людини. Серед загальносвітових акцій цього напрямку є систематичне проведення з 1999 р. Всесвітньої акції “16 днів протидії гендерному насильству”. Проте, статистика свідчить, що у 79 країнах світу закони щодо протидії насильству в сім'ї або відсутні, або про них нічого невідомо [75, с. 82–83]. Зміст європейської доктрини протидії насильству в сім'ї ретельно відпрацьований у Кампанії Ради Європи боротьби з насильством щодо жінок включно з насильством у сім'ї [76], але лише у 35 країнах світу прийняті спеціальні норми законодавства або окремі закони про протидію сімейному насильству і більшість із них діє в Європі.

Більшість міжнародних актів спрямовані на утвердження гендерної рівності та попередження насильства щодо дітей та жінок: Конвенція ООН про права дитини [77] та Декларація про викорінення насильства проти жінок [72]. Важливість цих документів важко переоцінити, адже саме насильницькі прояви щодо жінок та дітей складають сьогодні абсолютну більшість проявів насильства в сім'ї. Дотепер фактично відсутні комплексні міжнародні правові акти, які б системно закріпили міжнародні стандарти здійснення попередження насильства в сім'ї. У даному контексті, слід відмітити

наявність окремих міжнародних документів, які торкаються певних сфер існування сім'ї [73, с. 40–41]:

- 1) Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.);
- 2) Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про насильство в сім'ї” (1985 р.);
- 3) Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про насильство в сім'ї” (1985 р.);
- 4) Рекомендація № R (90) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Щодо соціальних заходів стосовно насильства в сім'ї” (1990 р.);
- 5) Рекомендація № R (91) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про невідкладні заходи у справах сім'ї” (1991 р.);
- 6) Декларація Організації Об'єднаних Націй про викорінення насильств щодо жінок (1993 р.);
- 7) Пекінська декларація і Платформа дій, прийнята під час IV Всесвітньої конференції з питань жінок (1995 р.);
- 8) Резолюція № S-23/3 “Подальші заходи та ініціативи щодо втілення в життя Пекінської декларації і Платформи дій”, прийнята на 23 спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.);
- 9) Рекомендація № Rec (2002) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про захист жінок від насильства” (2002 р.);
- 10) Рекомендація № 1582 (2002) Парламентської Асамблеї Ради Європи “Домашнє насильство проти жінок” (2002 р.);
- 11) План дій ОБСЄ щодо підтримки гендерної рівності (2004 р.);
- 12) Рішення Ради міністрів ОБСЄ 15/05 щодо запобігання та протидії насильству щодо жінок (2005 р.);
- 13) Резолюція № 1512 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи “Парламентарі об'єдналися для протидії домашньому насильству стосовно жінок” (2006 р.);

14) Резолюція № 1635 (2008) Парламентської Асамблеї Ради Європи “Протидія насильству щодо жінок: на шляху до Конвенції Ради Європи” (2008 р.) та ін.

За останні роки здійснено певні кроки щодо вдосконалення світової політики з попередження і протидії домашньому насильству, у тому числі, це стосується реалізації цих кроків і в Україні. Так, у 2011 році була підписана Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [10], що мало для України позитивні наслідки для реалізації державної політики з протидії домашньому насильству. Проте, таке підписання потребувало значного доопрацювання національного законодавства на предмет його відповідності положенням даної Конвенції. У червні 2012 р. було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [78].

Серед найважливіших питань попередження та протидії домашньому насильству необхідно згадати і застосування юридичної відповідальності за вчинення проступків та злочинів у цій сфері. Так, законодавство деяких країн взагалі не передбачає відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що гальмує процес вирішення цієї проблеми. У деяких країнах відповідальність настає за вчинення лише окремих форм насильства [75, с. 82–83]. За статистичними даними – зґвалтування у шлюбі визнається злочином лише у 51 країні світу; лише у 16 країнах чинне законодавство окремо класифікує злочини пов'язані із сексуальною агресією, і лише у трьох (Бангладеш, Швеція і США) насильство по відношенню до жінок виділяється в окрему категорію злочинів; у Болівії, Камеруні, Коста-Ріці, Ефіопії, Лівані, Перу, Румунії, Уругваї та Венесуелі насильник може уникнути покарання якщо запропонує жертві одружитися та отримає її згоду. Зарубіжний досвід у світлі розвитку ідей відновного правосуддя передбачає широкі можливості для застосування альтернативних заходів кримінального переслідування, у тому числі, західні моделі впливу на осіб, які вчинили нетяжкі насильницькі

злочини. Серед них можна назвати інститути: пробації (Англія, Австрія, Німеччина), медіації (Англія, Німеччина), трансакції (Бельгія, Нідерланди, Франція), застосування спеціальних консультативних програм (США, Ірландія, Ісландія, Норвегія, Данія), “прощення винного потерпілим” (Іспанія) тощо [74, с. 15–16].

Протидія насильству в сім’ї є сьогодні одним із важливих напрямів суспільного розвитку. Вона розглядається не лише як соціальна проблема, а, насамперед, як проблема захисту прав людини і, перш за все, прав жінок, що вимагає вироблення належних правових засобів її вирішення. При здійсненні насильства в сім’ї відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, що, через різні можливості агресора і жертви, ускладнює можливості самозахисту і вимагає втручання з боку держави і суспільства [73, с. 5]. Прийняття спеціального законодавства та впровадження його у практику діяльності уповноважених державних органів дозволяє поступово викорінювати ці негативні суспільні традиції. Інформаційний міжнародний обмін між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками сприяє поширенню міжнародного досвіду на українську правову систему. Крім того, Україна, у ході формування національного законодавства, досліджує й адаптує положення міжнародних стандартів з прав людини, у тому числі щодо протидії домашньому насильству.

Особливо актуальними для впровадження в Україні можуть бути просвітні програми різних країн світу щодо роботи з дітьми та молоддю з тематики пропаганди доброзичливості між людьми, гуманного толерантного співжиття, взаємоповаги до представників інших націй, рас, релігій, гендерної рівності тощо. Кожна із європейських держав має певну практику програм навчання та виховання молоді. Подекуди ці програми передбачають глибшу спеціалізацію: зокрема, призначені для сімей іммігрантів, для осіб з обмеженими фізичними можливостями (Німеччина); для дітей-свідків насильства в сім’ї (Швейцарія); для впровадження у пенітенціарних установах та у притулках для біженців (Франція) [74, с. 151–152].

Позитивно себе зарекомендувала і соціальна віктимологічна реклама, що існує у багатьох країнах. Так, наприклад, соціальна програма косметичної компанії AVON щодо боротьби з домашнім насильством була запущена в 2004 році і на сьогодні вона діє у 50 країнах. В Україні програма називається «Скажімо Ні домашньому насильству» і є корпоративною соціальною відповідальністю українського офісу компанії, консультанти якої збирають кошти на підтримку діяльності, спрямованої на попередження та протидію домашньому насильству [67, с. 286].

На мою думку, схильність до насильства всюди однакова, але в цивілізованих країнах закон більш жорсткий. В західних країнах чоловік знає, що в межах сім'ї теж діє закон. Наприклад, в сусідній Польщі один раз написавши заяву про вчинене насильство, забрати її потерпілий не може. І це є позитивним моментом протидії зловживань як з боку насильника, так і з боку жертви. В Швеції після подання заяви про вчинене насильство, одразу ж блокуються всі банківські рахунки насильника – тому зникнути із країни і уникнути покарання досить проблематично. І ще можна привести безліч аналогічних прикладів.

Для запозичення досвіду зарубіжних країн у нормотворчій діяльності має обов'язково враховуватися специфіка нашої країни, реальні потреби її нормотворчої та правозастосовної діяльності. Повинен аналізуватися досвід багатьох держав, визначатися недоліки та переваги досвіду тих чи інших держав, на підставі їх порівняльного аналізу обирається найбільш прийнятні для України варіанти й формулюються пропозиції щодо вдосконалення наукового підґрунтя для формування вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства.

3.2. Основні документи ООН у галузі запобігання та протидії домашньому насильству та особливості їхньої юридичної сили

Історія боротьби з домашнім насильством на рівні ООН – це історія становлення, розвитку та взаємопосилення двох напрямів правозахисту: прав жінок та прав дітей, оскільки самі ці дві категорії осіб найбільше страждають від різних проявів насильницької поведінки в сім'ї.

Вперше на рівні ООН проблема домашнього насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок та увійшла в поле зору світової спільноти як складова проблеми подолання насильства стосовно жінок, що було визнано проявом дискримінації та грубою формою порушення прав людини.

На мій погляд слід звернути увагу та розібрати основні стандарти ООН, які містяться в: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та факультативних протоколах до неї, Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.). Всі згадані міжнародно-правові договори визнані Україною, мають обов'язкову юридичну силу та підлягають застосуванню судами України.

Базовим міжнародно-правовим договором ООН, яким було закладено основу визнання та захисту прав жінок на світовому рівні та започатковано спеціальну нормативну базу протидії домашньому насильству, стала Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р.

18 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (Жіночу Конвенцію) – універсальний комплексний документ у галузі захисту та забезпечення прав жінок, учасницями якого нині є понад 170 держав. На момент прийняття Жіночої конвенції проблема боротьби з насильством щодо жінок не була визнана невід'ємною складовою захисту прав жінок, тому вона не містить положень стосовно насильства щодо жінок і його форм (згвалтування, домашнього насильства, сексуального насильства, каліцтва жіночих статевих

органів тощо) [79]. Однак Конвенція є «відкритим» документом, тобто передбачає можливість застосування її положень також і до тих форм дискримінації, що безпосередньо не передбачені її текстом.

Конкретизація положень Конвенції, подальше розкриття форм і сфер дискримінації щодо жінок є компетенцією Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (КЛДЖ) – експертного органу ООН, створеного з метою моніторингу виконання державами учасницями положень Конвенції.

КЛДЖ прийшов до висновку, що насильство стосовно жінок є формою дискримінації, і додав його до кола питань Жіночої Конвенції. Необхідності викорінення будь-яких видів насильства щодо жінок, включаючи сексуальне насильство, знущання в сім'ї, сексуальні домагання на роботі, присвячена Загальна рекомендація № 12 КЛДЖ. Припиненню традиційної практики, що завдає шкоди жіночому здоров'ю, присвячена Загальна рекомендація № 14 КЛДЖ. Нарешті, першим міжнародним документом, що однозначно визнав насильство щодо жінок дискримінацією за ознакою статі та порушенням гарантованих на міжнародному рівні прав людини, стала Загальна рекомендація № 19 КЛДЖ, прийнята на 11-й сесії КЛДЖ у 1992 р.

Конвенція була ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р. Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. №1543-ХІІ наша держава підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, ухваленими Українською РСР до проголошення незалежності України. Отже, відповідно до Конституції України, Конвенція є частиною національного законодавства України та підлягає застосуванню всіма органами держави, в тому числі судами при здійсненні правосуддя [80, с. 85].

Конвенція містить широкий перелік зобов'язань держав у галузі забезпечення та захисту прав жінок та можливостей їхньої реалізації на рівних підставах з чоловіками. В ст. 2 викладено загальні зобов'язання держави стосовно подолання дискримінації щодо жінок в усіх її формах та негайного здійснення всіма відповідними заходами політики ліквідації дискримінації

щодо жінок. В аспекті здійснення правосуддя ця стаття прямо передбачає обов'язок держав-учасниць «встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації» [79].

Особливу роль у сфері боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством відіграє Загальна рекомендація №19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок, прийнята на 11-й сесії Комітету в 1992 р. Її унікальне значення полягає, передусім, у тому, що це перший міжнародний документ, який надав визначення поняттю «насильства щодо жінок», однозначно визнав його формою дискримінації за ознакою статі, яка «серйозно обмежує можливості жінок в плані користування правами і свободами на основі рівності з чоловіками» [81].

Згідно з Загальною рекомендацією №19 визначення дискримінації включає насильство за ознакою статі (гендерне насильство), а саме насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона є жінкою, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно охоплює дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі.

Серед міжнародних актів ООН, які не мають обов'язкової юридичної сили, однак посідають центральне місце у процесі боротьби з насильством стосовно жінок, слід виділити Декларацію ООН про викорінення насильства щодо жінок. Декларація була ухвалена за результатами Всесвітньої конференції ООН з прав людини (Відень, 1993 р.) та затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №48/104 від 20 грудня 1993 р [80, с. 112].

В ст. 1 Декларації наведено визначення насильства щодо жінок, яке становить будь який акт насильства, скоєний на підставі ознаки статі, що заподіює або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також загрозу здійснення таких актів, примушення або самовільне позбавлення волі чи то в

суспільному, чи то в особистому житті. Таким чином, основними ознаками насильства стосовно жінок є наступні:

- 1) насильство має бути скоєне на підставі ознаки статі;
- 2) заподіює або може заподіяти жінкам шкоду або страждання (фізичну або психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю);
- 3) насильство стосовно жінок включає загрозу його скоєння;
- 4) насильством стосовно жінок визнається будь-яке обмеження або позбавлення волі;
- 5) насильство стосовно жінок може бути вчинено в публічному чи особистому житті [80, с. 89].

Хоча положення Декларації мають рекомендаційний характер, вони виражають консолідовану позицію світової спільноти в галузі протидії насильству над жінками, у тому числі в сім'ї, відтак підлягають врахуванню при формуванні державної політики та вдосконаленні судової практики України у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї.

Той самий висновок є правомірним і для Пекінської Декларації та Платформи Дій, які були ухвалені у 1995 р. на Четвертій міжнародній конференції ООН зі становища жінок, та включили визнаний майже двомастами державами-членами ООН комплексний план дій щодо підвищення соціального, економічного і політичного статусу жінок.

Пекінська платформа дій визнала однією зі стратегічних цілей вживання комплексних заходів із запобігання та ліквідації насильства стосовно жінок. Відповідно до неї Уряди мають вживати широкий перелік заходів, частина яких безпосередньо стосується судового захисту від насильства в сім'ї та формування належного рівня розуміння причин та наслідків сімейного насильства з боку суддівського корпусу та інших осіб, покликаних сприяти постраждалим.

Важливим кроком на шляху вдосконалення міжнародних механізмів боротьби з насильством щодо жінок було запровадження посади Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок, який діє в рамках

так званих спеціальних процедур ООН. Ця посада була заснована Резолюцією Комісії ООН з прав людини «З питань включення прав жінок у механізми Організації Об'єднаних Націй з прав людини і викорінення насильства стосовно жінок» (56-те засідання, 4 березня 1994 р.).

Спеціальний доповідач має такі повноваження, що прямо передбачені в зазначеній Резолюції:

1) збирати інформацію про насильство щодо жінок, про його причини і наслідки з різних джерел, таких як держави, органи, створені відповідно до конкретних договорів, спеціалізовані заклади, міжурядові та недержавні організації, й ефективно реагувати на цю інформацію;

2) рекомендувати заходи національного, регіонального й міжнародного рівня з ліквідації насильства щодо жінок та його причин і заходи з усунення наслідків;

3) співпрацювати з іншими спеціальними доповідачами, спеціальними представниками, робочими групами й незалежними експертами Комісії ООН з прав людини [81].

Доповідача призначає Голова Комісії ООН з прав людини після консультацій з іншими членами Комісії. У Резолюції зазначається, що Спеціальним доповідачем повинна бути людина з визнаною міжнародною репутацією та досвідом роботи в галузі прав жінок. Усі уряди повинні співпрацювати зі Спеціальним доповідачем, допомагати йому у виконанні покладених на нього завдань і обов'язків, надавати всю необхідну інформацію. Генеральний секретар ООН надає Спеціальному доповідачу необхідну допомогу, а той, у свою чергу, має готувати щорічні доповіді Комісії ООН з прав людини.

2 лютого 1996 р. Спеціальний доповідач з питань насильства стосовно жінок Радхіка Кумарасвами запропонувала «Модельний закон ООН про домашнє насильство» (далі – Модельний закон), який був схвалений Комісією ООН з прав людини і рекомендований ООН. Зазначений документ і дотепер має суттєвий вплив на формування національного законодавства у галузі

запобігання та протидії домашньому насильству та підлягає врахуванню в процесі вироблення та вдосконалення судової практики у цій сфері. Так, серед основних цілей законодавства про насильство в сім'ї Модельний закон називає навчання суддів, прокурорів, поліцейських і соціальних працівників ефективним діям в ситуаціях, коли жертвам насильства в сім'ї необхідні піклування про дітей, економічна підтримка і безпека, а також у випадках, коли жертви мають особливі потреби, у тому числі пов'язані з інвалідністю.

Водночас проблема подолання насильства в сім'ї над дітьми виступає вагомим складовим стандартом ООН щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми, основою яких виступає Конвенція ООН про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. Конвенція була ратифікована Постановою Верховною Радою від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Низка положень Конвенції ООН про права дитини прямо спрямована на протидію жорстокому поводженню з дитиною та захист від всіх форм насильства щодо дітей.

Найважливішим етапом на шляху визнання насильства щодо жінок порушенням основних прав людини стало віднесення найбільш тяжких форм насильства за ознакою статі до компетенції Міжнародного кримінального суду.

Створенню Міжнародного кримінального суду передували 4 міжнародні трибунали: Нюрнберзький, Токійський, Югославський і Руандійський. У процесі роботи Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [ICTY – 1994] та Руанди [ICTR – 1995] слідчі одержали спеціальні повноваження підтримувати обвинувачення у справах про масові зґвалтування в період військових дій як за злочини проти людяності, що поклало початок визнанню насильницьких злочинів проти жінок як військових злочинів і злочинів проти людяності. Захист прав жінок у ході цього трибуналу перетворився на кампанію з підтримки Міжнародного кримінального суду. 15 червня – 7 липня 1998 р. в Римі (Італія) відбулася Дипломатична конференція повноважних представників під егідою

Організації Об'єднаних Націй із заснування Міжнародного кримінального суду. Римський статут Міжнародного кримінального суду набув чинності після отримання 60-ї ратифікаційної грамоти 1 липня 2002 р. Станом на 1 лютого 2003 р. Статут підписало 139 держав та ратифікувало 88 держав.

Відповідно до ст. 1 Римського статуту Міжнародний кримінальний суд є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за особливо тяжкі злочини, що викликають занепокоєність міжнародної спільноти, зазначені в цьому Статуті, і доповнює національні системи кримінального правосуддя. Компетенція Суду обмежується злочинами проти людяності, військовими злочинами, геноцидом та агресією. Міжнародний кримінальний суд діє незалежно від «будь-яких політичних сил, його повноваження вести розслідування не залежать від згоди на це держав» (у випадку ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду). Суд вступає у справу тільки тоді, коли національні суди не бажають або не здатні проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином [82].

У ст. 7 Римського статуту зазначено, що до злочинів проти людяності належать, зокрема, зґвалтування, обертання в сексуальне рабство, змушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства відповідної тяжкості, а також переслідування будь-якої групи, яку можна ідентифікувати, або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у контексті суспільства стосується обох статей, чоловічої та жіночої) або інших мотивів, що визнані неприпустимими відповідно до міжнародного права, у зв'язку з будь-якими діями, зазначеними в цьому пункті, або будь-якими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Суду [82].

Отже, міжнародно-правові стандарти у протидії насильству в сім'ї знаходять своє відображення в різноманітних міжнародно-правових актах у вигляді норм, принципів і рекомендацій. Переважну більшість міжнародно-правових актів щодо протидії насильству в сім'ї розроблено в рамках ООН.

Саме вони становлять юридичну базу міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

На сьогодні важливою є розробка єдиних стандартів діяльності держав щодо протидії насильству в сім'ї.

Аналіз вітчизняних наукових праць свідчить про відсутність комплексних досліджень, у яких би вивчалися та визначалися міжнародно-правові стандарти щодо протидії насильству в сім'ї.

Аналізуючи положення названих та деяких інших міжнародно-правових актів, рекомендацій міжнародних органів та громадських інституцій, можна навести перелік їх положень, що можуть бути визнані як стандарти, зразкові правила для держав у сфері запобігання домашньому насильству. Це норми, які визначають сутність насильства в сім'ї й наголошують на необхідності:

- 1) визнання насильства в сім'ї проблемою приватної особи, що покладає на державу зобов'язання;
- 2) розуміння його як грубого порушення прав і свобод людини, формою дискримінації за ознакою статі, непримиримого ставлення до будь-якого насильства щодо дитини;
- 3) кваліфікації будь-яких його проявів як злочину та відповідного визнання насильницьких дій як злочинних у національному законодавстві;
- 4) акцентування уваги на проблемах насильства щодо осіб з обмеженими можливостями або додатковими потребами.

Вивчаючи міжнародно-правові акти з протидії насильству в сім'ї можна констатувати, що їх більшість не містить явно виражених міжнародно-правових стандартів. Конкретніші правила та принципи діяльності для держав щодо протидії насильству в сім'ї визначені Модельним законом про домашнє насильство 1996 р.

3.3. Міжнародний досвід запобігання домашньому насильству та перспективи впровадження в українське законодавство

Останніми роками в Україні та Європейському Союзі спостерігається зростання рівня злочинності, пов'язаної із вчиненням домашнього насильства. Домашнє насильство посягає на найважливіші права людини. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [18]. Тому важливим питанням є визначення шляхів удосконалення кримінологічної протидії домашньому насильству, що буде сприяти виконанню державою взятих на себе зобов'язань із забезпечення прав і свобод людини.

Для боротьби із домашнім насильством важливу роль відіграє подолання проблеми безробіття та низького соціально-економічного регіонального розвитку. Безробіття та низьке матеріальне становище сім'ї призводить до неможливості народження дитини через відсутність ресурсів для її утримання, не сприяє розвитку почуття відповідального батьківства, що зумовлює вчинення домашнього насильства. Так, потрібно погодитися із О.М. Ткаленко, яка зазначає, що деякі особи народжують дітей лише з метою отримання грошей за їх народження, а коли гроші закінчуються, народжується наступна дитина і так постійно [83, с. 99]. Безумовно, такі сім'ї не дбають і не забезпечують дитину належним вихованням та увагою, а діти є лише джерелом доходів сім'ї.

Важливим шляхом є спеціалізація співробітників поліції з метою професійного втручання у сімейні конфлікти і створення спеціальних підрозділів.

Наприклад, у 1965 р., у Нью-Йорку, під керівництвом психолога була здійснена програма спеціальної підготовки поліції для втручання у сімейні кризи. 18 співробітників поліції з більш ніж трирічним досвідом роботи прослухали 140-годинний курс і увійшли до "підрозділу втручання у сімейні кризи". Потім, впродовж двох років проводився експеримент, суть якого полягала у порівнянні результатів роботи поліцейських дільниць, у яких

діяв цей підрозділ, та інших поліцейських дільниць, де ніхто з поліцейських не проходив спеціальної підготовки. У результаті було виявлено, що цим підрозділом сімейні кризи вирішувалися на вищому професійному рівні, скоротилася кількість тяжких злочинів, вчинених на ґрунті сімейних конфліктів тощо [84, с. 180].

У Відні (Австрія) впроваджено закон про побутове насильство, який передбачає підготовку поліції для видворення правопорушників з домівок та організацію дійових служб інформування і консультування жертв. Цей закон передбачає також фінансування притулків, як постійний видаток з міського бюджету, визнаючи в такий спосіб громадський обов'язок підтримувати постійні професійні служби для роботи з жертвами. З цією паралельною структурою можна задовольняти потреби багатьох жінок краще, ніж це може зробити будь-яка інша служба.

Значною перешкодою у запобіганні насильству є недосконале законодавство. Якщо жертва подає до правоохоронних органів заяву про вчинене насильство, то з кривдника стягують штраф, який найчастіше йде із сімейного бюджету. У нашій державі ізолюють жертву насильства, тоді яку інших країнах – кривдника. Наприклад, в Австрії, якщо правопорушник погрожує чи завдає шкоди особі, яка мешкає у тому самому будинку, поліція повинна виселити правопорушника із спільного житла і заборонити йому туди повертатися, навіть якщо він є власником будинку. У Франції, якщо була подана заява на розлучення, партнеру, який вчиняє насильство, забороняють входити до помешкання після перших актів насильства і до початку розлучення, за умови, що впродовж наступних чотирьох місяців буде подана заява на розлучення. У Німеччині кримінальну справу можуть подати до суду, навіть якщо жінка відкликає формальну заяву. Щодо українського законодавства, то

жінці не дадуть дозволу на розлучення, якщо вона вагітна або має дитину до року.

Доцільним є також проведення загальнодержавних заходів щодо роз'яснення протиправності та неприпустимості домашнього насильства. Частково відповідні функції можна покласти на поліцію, взявши за основу модель Великої Британії. Відповідно до цієї моделі працівники поліції відвідують сім'ї на території обслуговування, проводять роз'яснення законодавства та розповсюджують інформаційні матеріали. Крім цього, працівники поліції швидко реагують на випадки домашнього насильства та застосовують реальні санкції до кривдників, що сприяє розумінню караності агресорів та стану захищеності потерпілих. Крім цього, було запроваджено облік проблемних сімей та розпочато періодичні візити до них працівників поліції [74, с. 35]. Вважаю, що впровадження таких заходів в Україні є необхідним для протидії домашньому насильству, а їх реалізацію необхідно покласти на підрозділи поліції, які займаються питанням боротьби з домашнім насильством.

Наступним на мою думку важливим елементом протидії домашньому насильству є діяльність громадських організацій. Однією з таких громадських організацій є Міжнародна організація єврейських жінок "Проект КЕШЕР" 1, що створена у 1989 р. у США як Міжнародна єврейська організація, а з 1994 р. розширилася і на країни Співробітництва Незалежних Держав (СНД), у тому числі на Україну. Базуючись на загальнолюдських духовних цінностях, Проект КЕШЕР (далі - Проект) працює для розвитку єврейських общин, для покращення соціального та економічного стану жінок, для створення миру без насильства. Організація пов'язує жінок США, Австралії, Ізраїлю, Німеччини, Росії, України, Білорусі, Молдови та інших країн для

взаємодопомоги та підтримки один одного на шляху до єврейського відродження, економічної та духовної незалежності. Проект в Україні сьогодні – це 60 жіночих груп у 47 містах (у Запорізькій області – 2 групи в м. Запоріжжя, 1 – в м. Мелітополь, 1 – в м. Бердянськ), що об'єднує більше 1100 жінок і проводить сотні соціально активних заходів на рік [85].

Серед програм його діяльності значне місце посідає програма протистояння побутовому насильству. Починаючи з 1999 р., такі жіночі групи приймають участь у Міжнародній акції “16 днів проти насильства”, що проводиться під егідою ООН у всьому світі з 25 листопада по 10 грудня: 25 листопада – Міжнародний день боротьби з насильством по відношенню до жінок (згідно з Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1991 р.); 10 грудня – Міжнародний день захисту прав людини (дата прийняття у 1948 р. Всесвітньої декларації прав людини). Щорічно в акції беруть участь більше сотні жіночих і молодіжних груп Проекту з Росії, України, Білорусі, Молдови, Грузії, Ізраїлю та інших країн.

З 2005 р., коли Проект отримав акредитацію в комісії по правам жінок при ООН, ця акція стала не окремо взятою подією, а однією з ключових ступенів двомісячного осіннього марафону “Жінки змінюють світ”. У 2010 р. стартував проект “Україна без насильства: жінки вирішують проблеми разом”. Проект реалізується по програмі малих грантів Фонду підтримки демократії (Посольство США в Україні) і включає наступні етапи та заходи: проведення моніторингу проблеми в містах-учасниках; підготовка активістів і волонтерів для роботи з громадськістю; проведення тренінгів і міні-семінарів для учнів середніх шкіл, професійно-технічних училищ, коледжів, інститутів і університетів з розповсюдженням інформаційних брошур, буклетів; зустрічей з викладачами та вихователями навчальних закладів; тематичні зустрічі в общинах; проведення круглих столів і конференцій для висвітлення та обговорення проблеми; залучення місцевої влади та поліції; організація широкої інформаційної компанії із залученням засобів масової інформації.

В межах цього проекту активісти взаємодіють з державними структурами, місцевою владою, правоохоронними органами, медичними та освітніми установами/закладами, пресою з метою консолідації зусиль для вирішення ключових питань у боротьбі з домашнім насильством та зміни відношення суспільства до проблеми. Використовуються наступні заходи: зустрічі, круглі столи, конференції, семінари, пікети, проведення бесід, лекцій, тренінгів.

Загальновідомим є те, що вчинення домашнього насильства тісно пов'язано з певними психологічними, світоглядними та поведінковими установками особистості. З огляду на це, позитивний вплив на зниження рівня домашнього насильства мало б проведення виховної роботи з дітьми та молоддю. Стаття 11 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає включення в навчально-виховний процес та освітні програми питань запобігання та протидії домашньому насильству [17]. При розробці та проведенні цих програм можливим було б використання досвіду Австрії з цього питання. Відповідні програми, які проводяться з дітьми і молоддю в Австрії, включають: підкреслення руйнівного впливу насильства у сімейних відносинах; підвищення обізнаності про природу й масштаби насильства щодо дівчат і жінок у сімейних відносинах; збільшення розуміння студентів про наслідки побутового насильства та насильства між знайомими у спілкуванні; виховання молоді в дусі неприйнятності насильства і протиправних дій у сімейних та приятельських стосунках з метою запобігання та припинення поширеності таких дій; розвиток ініціативності та волі дівчат щодо недопущення нерівноправних сімейних стосунків, не замовчування їх наслідків, повідомлення компетентних органів про вчинення домашнього насильства; надання допомоги студентам в отриманні розуміння того, як стереотипні очікування чоловіків і жінок сприяють домашньому насильству, що заохочує їх розвивати ненасильницькі, справедливі сімейні та приятельські стосунки; ознайомлення студентів з наявними державними органами та недержавними

організаціями, які надають допомогу у випадку вчинення домашнього насильства [74, с. 43–44]. При цьому під час розроблення і проведення таких програм, варто зосереджувати увагу не лише на неприпустимості домашнього насильства щодо жінок, а й на його неприпустимості щодо чоловіків.

Необхідним є створення цілодобової гарячої лінії, на яку мала б змогу зателефонувати будь-яка особа для того, щоб повідомити про факт домашнього насильства, отримати відповідну психологічну та юридичну допомогу. При цьому варто забезпечити чітку взаємодію такої гарячої лінії з органами поліції з метою негайного повідомлення про вчинення домашнього насильства щодо певної особи. Така практика, зокрема, існує у Великій Британії [74 с. 36] та Франції [74, с. 70]. Гаряча лінія також повинна забезпечувати можливість звернення осіб з вадами слуху й мовлення та іноземних осіб. Наприклад, такі особи можуть повідомити про вчинення домашнього насильства за допомогою факсу, SMS, електронної пошти.

Доцільним є також створення мережі кризових центрів та притулків для допомоги жертвам домашнього насильства. Для початку можливим було б створення по одному центру в містах обласного значення, а згодом створення таких центрів у містах районного значення. При цьому необхідним є широке інформування населення про наявність таких центрів і притулків, їх контактні дані, стандарти допомоги, яку вони надають та інформацію про таку допомогу.

Так, позитивним є досвід функціонування шелтерів на базі Центру ресоціалізації матері й дитини «Нова я» у Дніпрі. Центр працює з 10 до 18 години, по типу community centre і має тренінговий зал, дитячу кімнату і ще декілька приміщень. Притулок облаштований за європейським зразком і був профінансований Дитячим Фондом ООН «ЮНІСЕФ». Крім цього, сама робота з жертвами домашнього насильства вибудована за європейськими стандартами [86]. Такі ж шелтери, які б надавали допомогу як жінкам, так і чоловікам, що стали жертвами домашнього насильства, можливо було б

створити у кожному обласному центрі України. При цьому важливим було б залучення коштів спонсорів на створення таких притулків.

Позитивний вплив на своєчасне, швидке та кваліфіковане реагування на прояви домашнього насильства, прийняття судових рішень та відповідно на протидію домашньому насильству мало б створення спеціалізованого суду з розгляду сімейних справ. Одним із видів справ, які б розглядав даний суд, були б справи, пов'язані із вчиненням домашнього насильства. Серед країн ЄС такі суди, зокрема, існують у Німеччині та Австрії [87, с. 80].

Таким чином, враховуючи досвід кримінологічної протидії домашньому насильству у Франції, Великій Британії, Німеччині, Австрії, визначено шляхи удосконалення кримінологічної протидії домашньому насильству в Україні. Так, доцільним є створення спеціалізованого суду з розгляду сімейних справ; створення спеціальних підрозділів поліції з метою професійного втручання у сімейні конфлікти; мережі кризових центрів та притулків для допомоги жертвам домашнього насильства; цілодобової гарячої лінії, на яку можна було б повідомити про вчинення домашнього насильства і яка б негайно повідомляла цю інформацію поліції; подолання проблеми безробіття та низького соціально-економічного регіонального розвитку; проведення виховної роботи з дітьми та молоддю за відповідними розробленими програмами; досвід діяльності «Проекту КЕШЕР» може бути прийнятий іншими громадськими організаціями для запобігання та протидії домашньому насильству, оскільки рішення проблеми запобігання та протидії домашньому насильству можливо тільки шляхом об'єднання зусиль громадських і державних структур, засобів масової інформації, освітніх та медичних установ, національних общин тощо.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі згідно з визначеними у вступі завданнями здійснено вирішення питань щодо розроблення кримінологічних засад запобігання домашнього насильства, механізму їх забезпечення та проведення комплексного та системного аналізу проблеми реалізації міжнародно-правових норм у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у правозастосовній практиці України, а також сформовано на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, що мають значення для вдосконалення відповідної юридичної практики в Україні. Проведене дослідження надає змогу зробити наступні висновки.

З'ясовано що минуле століття характерне не лише страшними спалахами насилля. Воно назавжди посяде визначне місце в історії завдяки тому, що саме у цей час вперше отримали міжнародне визнання основні принципи дотримання прав людини. Наслідки домашнього насильства для потерпілих варіюються від фізичної інвалідизації, хронічних проблем зі здоров'ям, важких психічних порушень (депресія, синдром травми зґвалтування, наркоманія, тривожні розлади) до фінансової скрути та нездатності будувати здорові стосунки. Діти, що живуть у домівках з насильством, з раннього віку виявляють психологічні проблеми, такі як ухильність, надчутливість до загроз, неконтрольована агресія, що призводять до вторинної травматизації

Домашнє насильство виразно підпадає під порушення великої кількості міжнародно-визнаних прав людини, які держава зобов'язана відстоювати і

захищати: права на життя і фізичну недоторканність, права не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження, права на однаковий захист з боку закону і свободу від дискримінації за ознакою статі та інших.

Розглянувши сучасну систему законодавства доходимо до висновку що домашнє насильство є сумною реальністю сучасного життя українського суспільства і статичні дані щодо обліку кримінальних правопорушень дозволяють побачити маленький айсберг цієї проблеми, оскільки 44% населення України зазнавали насильства в сім'ї впродовж свого життя, причому 30% зазнавали його в дитячому віці і для боротьби із ним повинен бути розроблений чіткий механізм.

В Україні прийнята спеціальна правова база щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Крім того, Верховна Рада України так і не спромоглася ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка була укладена ще в 2011 року та набула чинності з 1 серпня 2014 року. Стамбульська конвенція звертає увагу на питання гендерної рівності та наголошує, що обов'язком кожної демократичної європейської держави є повністю викоринити насильство у всіх його формах, а також створити систему запобігання насильству над жінками та належного покарання винних.

Деякі норми законодавства щодо домашнього насильства потребують доопрацювання, створення додаткових органів та здійснення додаткових заходів для вчасного його виявлення та реагування. Однак маємо чітке розуміння, що проблема домашнього насильства більше не є проблемою окремої родини, це проблема усієї країни. Ідентифікація кожного випадку, орієнтація на потреби постраждалої особи, невідворотність покарання для кривдника та запобігання новим інцидентам домашнього насильства — це основні фокуси уваги.

Також особливої уваги заслуговує створення центрів матері та дитини; просвітницьких та навчальних програм для батьків, що матимуть на меті попередження насильства і жорстокого поводження з дітьми; методики діагностування і проведення опитування серед дітей, що стали жертвами насильства або були його свідками; методики оцінки потреб кожної дитини тощо.

Розглянувши проблему кваліфікації кримінальної відповідальності за домашнє насильство зроблено висновок що, по-перше аналізуючи зміст терміна «домашнє насильство» як кримінально-правової категорії, слід зазначити, що, по-перше, злочин, передбачений у ст. 126-1 КК України, необхідно відрізнити за ознакою систематичності від адміністративного правопорушення, передбаченого у ст. 173-2 КУпАП.

По-друге, у ч. 2 ст. 3 Закону від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII розширено коло осіб, які можуть бути визнаними потерпілими від домашнього насильства. По-друге, за вчинення домашнього насильства щодо дружини (чоловіка) або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, призначається більш суворе покарання, ніж якщо потерпілою була б випадкова, жодним чином не пов'язана з винною особою людина.

З проаналізованого матеріалу хотілося б зробити наступні висновки та можливі рекомендації. Статтею 126-1 КК України по суті криміналізоване «дрібне» домашнє насильство з адміністративною преюдицією. У пересічного громадянина у побутовому оточенні складається враження, що інші – більш тяжкі – наслідки домашнього насильства не відносяться до цього ганебного, соціально небезпечного для суспільства, жінок, дітей явища. За результатами дослідження, проведеного Інститутом демографії і соціальних досліджень, щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною і сексуальною агресією в сім'ї; 600 із них гинуть саме від домашнього насильства. Щодня поліція фіксує біля 350 фактів домашнього насильства і в 70–80 % випадків його

жертвами стають жінки Навряд чи ці дані відображають дійсну трагедію української сім'ї.

Між тим, у п. «а» ст. 1 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (від 11 травня 2011 року) категорично проголошено ціль захисту жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Для досягнення цієї головної цілі (ліквідація домашнього насильства) сторони, які приєдналися до цієї Конвенції, вживають необхідних законодавчих та інших заходів для прийняття та здійснення загальнодержавної ефективної, усеосяжної та скоординованої політики, яка охоплює всі відповідні заходи для запобігання всім формам насильства та для боротьби з усіма формами насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції (ст. 7 Конвенції). Отже, Конвенція не поділяє домашнє насильство на дрібне і не дрібне.

Поняття «домашнє насильство» повинно бути конструктивним елементом ст. 126-1 КК України і повністю відтворювати це поняття, яке викладене у п. б) ст. 3 Конвенції та п. 3) ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. Це має як запобіжний, так і інформаційний вплив на широке коло осіб. Недарма у п. 2 ст. 18 цього закону одним із завдань у сфері запобігання домашньому насильству є «підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства»

Стаття 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, не виконання захисного припису або не проходження колекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення повинна бути скасована, а ст. 126-1 КК України представлена у новій редакції.

У щорічному Єдиному звіті про кримінальні правопорушення повинен бути окремий розділ «Домашнє насильство», в якому відображуються усі прояви домашнього насильства. У суспільстві буде чітке уявлення про його кількісно-якісні показники (рівень, коефіцієнт, структура, динаміка).

Проаналізувавши матеріали судової практики засвідчено, що правозастосовувачами не була сприйнята позиція кваліфікації дій винних за домашнє насильство за сукупністю злочинів. Законодавчі новели у справах домашнього насильства, що стосуються зміни поведінки кривдника та захисту постраждалої особи, не застосовуються на практиці. Так само застосування відповідних норм має бути здійснено відповідно до оцінки ризиків насамперед безпеки постраждалої особи. Разом із тим можна звернути увагу сторін кримінального провадження, а так само суду, на такі рекомендації:

1) У справах домашнього насильства, сторона обвинувачення обов'язково має вказувати в обвинувальному акті п.61 ч. 1 ст.67 КК України як обтяжуючу обставину вчинення злочину;

2) У справах домашнього насильства суд має застосовувати положення ст. 911 КК України або належним чином обґрунтовувати недоцільність їх застосування в інтересах постраждалої особи. Сторони кримінального провадження мають звертати на це особливу увагу;

3) Якщо суд доходить висновку звільнення особи, яка вчинила домашнє насильство від відбування покарання з випробуванням, суд має застосовувати положення ч. 2 ст. 76 КК України в обов'язковому порядку. Сторони кримінального провадження мають звертати на це особливу увагу;

4) Якщо злочини домашнього насильства вчинюються у стані алкогольного сп'яніння, сторона обвинувачення має аргументувати суду доцільність застосування положень п. 5 ч. 6 ст. 143 КК України.

Положення ст. 349 КПК України мають бути доповнені нормою, відповідно до якої здійснення процедури скороченого судового розгляду у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, можливе виключно у разі якщо згоду на це надав потерпілий.

Розглянувши законодавчі новації, підсумовуємо, що на даний момент законодавчі зміни не вирішили в повній мірі ситуацію із запобіганням виникнення випадків домашнього насильства, однак частково забезпечили права потерпілих осіб після вчинення щодо них протиправних дій (зокрема,

обмежувальні чи заборонні приписи). Програми реабілітації кривдників чи інші ініціативи (наприклад, поліція «Поліна») також не працюють в повній мірі та не виконують поставлених задач.

Законодавчий механізм притягнення до відповідальності кривдників також є недосконалим, та на практиці доповнюється недостатнім професіоналізмом правоохоронців, які не враховують особливості конкретних ситуацій та в деяких випадках ігнорують обґрунтовані виклики, посилаючись на те, що між членами сім'ї існує не домашнє насильство, а лише конфлікт. Отже, проблема, яка винесена на обговорення продовжує залишатися актуальною і важливою для прийняття рішення і вжиття ефективних заходів.

Розглянувши перспективи подальшого впровадження концепції криміналізації домашнього насильства можна зробити наступні висновки:

1) проаналізувавши всі міфи навколо Стамбульської конвенції є вкрай важливою необхідність ратифікації нашою країною конвенції та імплементація її положень в національне законодавство адже ідеї, котрі виходять із принципів рівності та дотримання прав людини, протидії насильству на моє переконання зможуть знайти підтримку в суспільстві;

2) популяризація нетерпимості домашнього насильства, та інформування громадян через всі можливі засоби комунікації, куди можна та треба звертатися у разі існуючої проблеми;

3) увага державних органів має спрямовуватися на психологічну допомогу та роботу як з жертвами, так і кривдниками, адже агресивна, жорстока поведінка в родині базується, в першу чергу, на психологічних чинниках;

4) популяризація здорового способу життя з метою зменшення рівня вживання алкогольних напоїв.

Проаналізувавши обсяги міжнародних стандартів протидії домашньому насильству зроблено висновок що, для запозичення досвіду зарубіжних країн у нормотворчій діяльності має обов'язково враховуватися специфіка нашої

країни, реальні потреби її нормотворчої та правозастосовної діяльності. Повинен аналізуватися досвід багатьох держав, визначатися недоліки та переваги досвіду тих чи інших держав, на підставі їх порівняльного аналізу обиратися найбільш прийнятні для України варіанти й формулюватися пропозиції щодо вдосконалення наукового підґрунтя для формування вітчизняного кримінального законодавства.

З'ясовано що, міжнародно-правові стандарти у протидії насильству в сім'ї знаходять своє відображення в різноманітних міжнародно-правових актах у вигляді норм, принципів і рекомендацій. Переважну більшість міжнародно-правових актів щодо протидії насильству в сім'ї розроблено в рамках ООН. Саме вони становлять юридичну базу міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

Аналізуючи положення названих та деяких інших міжнародно-правових актів, рекомендацій міжнародних органів та громадських інституцій, можна навести перелік їх положень, що можуть бути визнані як стандарти, зразкові правила для держав у сфері запобігання домашньому насильству. Це норми, які визначають сутність насильства в сім'ї й наголошують на необхідності:

- 1) визнання насильства в сім'ї проблемою приватної особи, що покладає на державу зобов'язання;
- 2) розуміння його як грубого порушення прав і свобод людини, формою дискримінації за ознакою статі, непримиримого ставлення до будь-якого виду насильства;
- 3) кваліфікації будь-яких його проявів як злочину та відповідного визнання насильницьких дій як злочинних у національному законодавстві;
- 4) акцентування уваги на проблемах насильства щодо осіб з обмеженими можливостями або додатковими потребами.

На прикладі розглянутих практик Європейських країн, враховуючи досвід кримінологічної протидії домашньому насильству у Франції, Великій Британії, Німеччині, Австрії, визначено шляхи удосконалення кримінологічної протидії домашньому насильству в Україні. Доцільним є:

- 1) створення спеціалізованого суду з розгляду сімейних справ;
- 2) створення спеціальних підрозділів поліції з метою професійного втручання у сімейні конфлікти; мережі кризових центрів та притулків для допомоги жертвам домашнього насильства;
- 3) цілодобової гарячої лінії, на яку можна було б повідомити про вчинення домашнього насильства і яка б негайно повідомляла цю інформацію поліції;
- 4) подолання проблеми безробіття та низького соціально-економічного регіонального розвитку;
- 5) проведення виховної роботи з дітьми та молоддю за відповідними розробленими програмами;
- б) досвід діяльності «Проекту КЕШЕР» може бути прийнятий іншими громадськими організаціями для запобігання та протидії домашньому насильству, оскільки рішення проблеми запобігання та протидії домашньому насильству можливо тільки шляхом об'єднання зусиль громадських і державних структур, засобів масової інформації, освітніх та медичних установ, національних общин тощо.

На сьогодні проблема домашнього насильства дуже актуальна, саме тому на базі нашого університету є ряд установ які нею займаються за зверненням громадян, зокрема, Юридична клініка «Pro bono», ГО "Фундація "Жіноча ініціатива", створено проект "Електронний правовий офіс", який надає допомогу з консультивання у тому числі з питань домашнього насильства, ще є Центр гендерної культури Східноукраїнського національного університету імені В. Даля.

Також вважаю доцільним сказати про наказ № 304/1 від 18.11.2019 року СНУ ім. В. Даля, згідно якого Татаренко Галину Вікторівну, к.ю.н, завідувача кафедри конституційного права юридичного факультету призначили відповідальною особою за проведення невідкладних заходів регулювання у разі виявлення фактів насильства або отримання повідомлень від постраждалої особи в Університеті за її згодою.